الفار ابي

رسالة في العقل

الفارابي، أبو نصر محمد بن محمد .

رســالة في العقل.

تحرير الاب موريس بويج

بيرو^ت المطبعة الكاثوليكية

1177

Shiabooks.net

NOMS PROPRES DE LA NOTICE

Aboû Naçr Al-Fârâbiy v. - Abû-Nassr xvii. - Ahlwardt (W.) xi; xii. -Alcan xxi. - Alexandre d'Aphrodise xvi. - Alfarabi passim (voir : Aboû Naçr, Abû-Nassr, Alfarabius, Alpharabius, etc.). — Alfarabius xvi ; xvii. — Alpharabius xvi; xvii. - Arabes iv. - Arendonk (C. van) xiii. - Aristote iii; (vi); XIII; XVI; 38; 46. — Augustinisme XVI. — Averroès III; 47. — Avicenne IV; XVI. Bédoret (H.), S. J. xv. - Boer (T. de) xxii. - Brill (E.J.) ix; xix; xxi. - Brockelmann (Carl) xix. - Çadr ad-dîn ach-Chîrâziy xv ; xxiv ; 47. - Calonymos ben Calonymos xviii. — Camerarius (Guil.) xvi; xxi. — Carra de Vaux (Bon) viii; xxi. - Casiri (Mich.) viii. - Cheikho (R. P. Louis) xi; xii; xiii. - Chîrâziy (Ach-): voir Cadr ad-dîn. - David (Mor.) xix. - Dieterici (Friedrich) iv; v; vi; viii; ıx : x ; xı ; xıı ; xııı ; xxıı ; xxıı ; xxıv. — Fârâbiy (Al-) : voir Alfarabi. — Fatih XII; XXIV. — Gilson (Etienne) IV; VI; VIII; XVI; XVII; XXII; XXII; XXIV. — Goichon (A.-M.) xxII. - Goldenthal (J.) xVIII. - Hayy ibn Yaqzân XIX. - Hinrich (J. C.) XIII. — Horten (M.) XXII. — Ibn Abî Ouçaybi'at VII. — Ibn Falaquera XIX. - lbn Khallikân vii. - Iedaïa viii (voir Yeda'yah). - Igby (le chev. d') xvii. -Islam III; VIII. — Juifs III. — Landberg (C.) IX; XI; XXIV. — Latins III; VIII. — Lippert (Jul.) viii. - Locatellus (Bonet.) xvi. - Madkour (Ibrah.) xxii. - Maïmonide ix; xv; xvii. — Massignon (Louis) iv; xi; xiii; xvii; xx; xxii. — Moïse de Narbonne xix. - Moreau (Dion.) xvi. - Mouhammad Amîn al-Khangiy x. -Moutakallimîn vii. — Munk (Sal.) ix ; xv ; xvii ; xviii ; xix. — Musulmans iii. — Nagy (Alb.) xxII. — Neubauer (Ad.) xVIII. — Neumark (D.) xXII. — Poppelauer (M.) xix. — Qiftiy (Al-) viii. ... Ragip Pacha xiv ; xxiv. — Renan (Ern.) xviii. — Rosenstein (Mich.) v; xvII; xxII; xxII. — Samuel ibn Tibbon xvII. — Scotus (Octau.) xvi. — Steinschneider (Mor.) xvii ; xviii. — Théry (R.P. Gabriel), O.P. xvi ; xvii; xxiv. - Turcs III. - Vrin (J.) xvi; xxii. - Yeda'yah xviii (voir Iedaïa).

Alep III. — Bagdad III. — Berlin IX; XI; XIII; XXIV. — Beyrouth IV; XI; XII; xxiv. — Bombay xii; xiii. — Caire (Le) vii; viii-x; xxiv. — Escorial viii; xvii. — Iran ıv; xıv; (xv). — İspahan xı. — Jersey ıv. — Kain xvı. — Leiden, Leyde VIII; IX; XIX; XXI; XXIV. - Leipzig VIII; XIII; XVI. - Londres IV; XI; XII; XIII; xxiv. — Louvain xv. — Matritum viii. — Munich xvii ; xix ; xxiv. — Narbonne xix. — Occident III. — Orient III. — Oxford IV; xIII; xxIV. — Paris IV; IX; XVIxxii; xxiv. — Provence xviii. — St.-Pétersbourg xvii. — Stamboul iv; xiv; xxiv. - Téhéran ıv; xıv; xv; xxıv. - Transoxiane III. - Vatican xvII. - Vienne xvIII. ابو نصر الفارابي XIV ; XII ; XI ; XX . — ابو نصر الفاربي XVIII. — ابو نصر الفرابي XIV. - ابو تصر محمد بن محمد بن طرخان بن اوزلغ القاراني X. - ابو تصر محمد بن محمد القراني XIX. — ابو النصر الفاراني X. — احمد لاجي الجمالي X. — ارسطاطاليس XIII. — ارسطوطاليس XX. x. - افلاطون X; IX - الحاج عبد الرحيم المكاوى X. - محمد اسماعيل X; IX - محمد امين الغالجي X. - السيد محمد بدر الدين العلق X. - الشيخ محمد حجازي IX. - محمد على صبيح X. - معمد ممسر الشجاعي XIV. - معمد يوسف ... XI. - معمود على صبيح X. - المعلم الثاني XIV ; X ; IX. - يوسف اعتصامي XIV، مصر X; IX ،

CONTENU DU FASCICULE

AVANT-PROPOS	. ш	TABLE DES MATIÈRES	37
		INDEX ALPHABÉTIQUES	
SIGLES ET ABRÉVIATIONS.	.xxiv	ERRATA	47
		NOMS PROPRES DE LA NOTICE	

Iς

بادی — L'expression فی بادی الرای (cf. Index C, 18) ayant un sens péjoratif, j'orthographie بادی, mais sans exclure بادی, graphie des manuscrits.

et بصر (p. 25-27) le choix est parfois difficile.

Tevient souvent p. 31 et p. 34-35. سفوم — Mot au singulier, synonyme de عدوم — تغوم — Mot au singulier, synonyme de تغوم (Le Caire, 1307/1889), VIII, p. 211,11 اجمل همك [الهمك] تخوم الناتهي اليم revient souvent p. 31 et p. 34-35.

Le mot احتذى p. 29,1, qui a dérouté copistes, éditeurs, traducteurs, pourrait comporter une idée d'imitation, de parallélisme, analogue à celle qu'exprime Aš-Šīrāziy (m. 1640) dans la phrase suivante قد ورد في كلام الحكم بوجود عالم عقلي مثاني يحذو حذو العالم الحسى في جميم الواعه الجوهرية القدماء وشيعتهم الحكم بوجود عالم عقلي مثاني يحذو حذو العالم الحسى في جميم الواعه الجوهرية (Al-Asfār al-arba'at, éd. lith. de Téhéran, 1282/1865, tome I, p. [126], l. 21-22).

سخيت — Fréquence relative de من حيث immédiatement suivis d'un nom ou pronom sujet : 16,6-8; 18,1; 18,3; 19,1; 20,2; 20,11; 21,1; 22,2.

حين — Employé adverbialement sous les formes حينا ... حينا ... حينا ... عينا ... عينا ... احيانا ... احيانا ... احيانا ... احيانا ... احيانا ... احيانا ... sans parler de ... في عين عام... عين عام... عين عام...

روية — Souvent lu رويّة au lieu de رويّة par copistes et traducteurs p. 4-7. — Dans من قبل ذلك ما كانت 22,7 le من ألم عانت au lieu de ما

Les sens « intelligible » et « intelligé » sont entremêlés.

— La lecture, qui ne manque pas d'intérêt [puisqu'il s'agit manifestement du fameux calife], est paléographiquement certaine (4,6; 5,6; 5,8). Si elle est restée jusqu'ici inaperçue des Orientalistes, c'est sans doute parce que les auteurs modernes d'imprimés arabes, orientaux ou occidentaux, écrivains ou typographes, éditeurs ou épigraphistes, ne présentent souvent aux yeux des lecteurs que la forme معاوية

— J'avais choisi, non sans hésitation, la lecture avec sad, p. 33.1, lorsque j'ai rencontré dans le Tafsīr ma ba'd aṭ-Ṭabī'at d'Averroès (en cours de publication) des passages qui m'ont confirmé dans ce choix.

F. - INDEX GÉNÉRAL.

Abstractio 12 sq.; 20 sq.
Anima 24 sq.
Aristoteles: cf. Index A,
nos 10-15. — Aristotelis
libri: cf. Index B.
Ascensus formarum 23 sq.
Conjunctio [...] — cf. 31.
Descensus formarum 23.
Formæ: voir Index C,
24 sq. et Index D, 262 sq.

Illuminatio 26 sq.
Immaterialia 20 sq.
Improbus 5-7.
Intellectus: voir la Table
des matières p. 37; l'Index C, 35 sq.; et l'Index D, 315 sq.
Intellectum: cf. C, 72 sq.
Libri Aristotelis: voir
Index B.

Materiæ: voir Index C,
61 sq.
Prædicamenta 16-17.
Principia in agendis...9.
Probitas, Probus 4-7.
Res 12, 8; 13, 9; 15 sq.;
27 sq.
Sol 25 sq.
Unitas intellectus [...]
Visio 25 sq.

	33,3	 نقص) النقص 	12,1	• وجد) تجدها	17,1	وضع
	23:28	اناتص 🗴 اکمل	33,4	لا يجد	17,14	ذات وضم
	34-35	الاناتش × الاكمل	31,10	580 ان يوجد	30,3	₆₀₅ موضع فحص
560	29,7	• نکر) یستنکر	23,3	ترتيب في الوجود	22,3	موضوء
	5,3;6,3		34,6	الوجود الذي هو جوهره	33,4	المادة والموضوء
	«12 «3	<u> </u>	30,5	» الاكمل × الانقص	22,4	شبه موضوء ومادة
	24,2-3	• نهن) انتهى الى	32,6	اكمل الوجود له	33,13	الموضوعات
	23,4	تنتهي الى	33,10	₈₅₅ وجوده بنفسه	23,8	810 أخس الموضوعات
RAK	25,7	• نور) منی <i>ر</i>		» بغيره	26,4	• وطأ) توطا
000	25,7	الاستنارة	36.2	الموجود الاول	33,4	موطا
	27,81	 • لوء) ثوء من 	35.154	اول الموجودات	9,5	 وظب) المواظبة
	27,8	ا هن نوع	29,3-4	ايجادها	5,2	 وقم) ان يوقعوا
	24,8	بنوء ما	9,10	590 + وجه) بهذا الوجه	5,811	815 تواقعو ا
	21,0		35,13	واحد من كل الجهات	6,2;7,4	• وقف) توقفوا
		^	21,6	فان الوجه فعلى	5,8	تواقنوا
570	26,5	 هوى) الهوا٠ 		+ وحد) اتحدت	$11,11^3$	 وما) يومئون
	25,8	في الهوام	29,3146	اتحادها	[]	 وهب) واهب الصور
	24,4	 هىل) الهيولى والمادة 	36,2	505 الواحد الاول	13,5	620 • وهمر) اذا توهمت
	24,1	مواد هيولانية	35,13	واحد من كل الجهات	13,9	وهبك
	24,16	مواد وهيوليات	33,1	٠ رصف) وصفنا انه	5,313	 وهي) واه
575	22,7	الصور الهيولانية	11,7	بهذه الصغة	$10,157^{24}$	الواهي
	,		9,2	صنتها الصنة التي		ی
		و	26,4 ³⁵	⁶⁰⁰ ♦ وصل) توصّل		
	3,6	• وجب) يوجبه العقل	[]	اتصال	C,68	 يقن) اليقين
	7,10	ا يوجبه العقل × ينفيه	33,114	• وضم) وضعنا انه		

E. — LEXIQUE GRAMMATICAL.

1 Comparatifs افعل de sens passif : اعرف ... اجهل 28,4-5.

Répétitions de mots : — به 9,6 ; 9,7 ; - بني جنس الله 23,9 ; - بني عارض عارض الله 3,3 ; 22,8 ; عارض عارض الله 3,3 ; 22,8 ; غيثا شيئا شيئا الله 22,7 ; 22,8 ; 31,

4. — Avec الاكمل فلاكمل فلاكمل : في 28,9 ; (sans article) 22,8²⁴.

Anacoluthes : به مااطانفت الاخرى الله تسمى طائفت تعطى به مااطانفت الاخرى الله تسمى على الله تعطى به المطالفة الله تسمى على الله تسمى على الله تسمى على الله تعطى به المطالفة الله تسمى على الله تسمى على الله تسمى على الله تعطى به الله تسمى على الله تسمى على الله تسمى به الله تعلى
Anacoluthes: ... والطائفة الاخرى التي تسمى (p. 6,8...7,1-2) وطائفة تعطى ... والطائفة الاخرى التي تسمى (p. 34,9...10).

PS3XOQUX (p. 3,7¹³). Reproduction approximative des signes (cryptographiques?) que j'ai eu la surprise de voir dans le manuscrit F, où ils tombent à la fin d'une ligne, les cinq derniers à gauche débordant dans la marge. Qu'il faille les interpréter comme désignant Aristote (voir p. 38, n. *12), cela semble certain, car c'est la seule hypothèse que suggèrent les manuscrits, soit p. 3,7, soit dans le passage similaire, p. 8,5; et ni le contexte, ni l'histoire littéraire traditionnelle ne la contredisent. La difficulté serait de retrouver tous ces signes, le second à droite non excepté, dans un seul et même alphabet, sémitique ou autre.

12,1 عرب) منم , منم , امتنم (المتناب) منم , استقریت کلامهیر (المتناب) استقریت کلامهیر (المتناب) وجودا (المتناب) وجود (المتناب) و	
35,4 الاكمل × الانتص 35,1 الاكمل × الانتص 35,1 الاقسام الينتسر اليه 35,1 6,2 المتنعرا الله 35,10 المتنعرا الله 32,6 المتنعرا الله 32,6 المتنعرا الله 32,6 المتنعرا الله 33,6 المتنعرا الله 33,0 المتناطق الله 35,0	
35,10 تنتسر الى طبيعتين 32,6 الم يمتنم الله الله الله الله الله الله الله الل	
425 29,6-8 منتسبة , غير منتسبة ، غير منتسبة ، غير منتسبة ، غير منتسبة ، غير منتسبة ، غير ، غي	
34,1 الاقسام الفاعلة الإقسام الفاعلة على الاقسام الفاعلة على المراح على ال	
29,3 • قصد) قصد) عرب الله الله الله الله الله الله الله الل	620
29,3 عصل المحد المح	62 0
C,s.v. 17,1 • قضى) القضايا 5;7 5;7 القضايا 430 26,1 24,314 عينات جسمانية 17,1 عينات جسمانية 24,314 عينات جسمانية 24,314 عينات جسمانية 4 نحو) بانحا من 22,8 عينات جسمانية 4 نحو) بانحا من 4 نحو) بانحا من من می می در در می داد کرد کرد کرد کرد کرد کرد کرد کرد کرد کر	620
 430 26,1 (حير) النجوم 24,314 (عينات جسمانية 17,1 (عينات جسمانية 21,4-5 (القول 21,4-5 (عينات جسمانية عينات جسمانية (عينات جسمانية عينات جسمانية (عينات جسمانية عينات جسمانية (عينات جسمانية عينات جسمانية (عينات جسمانية	620
 4 نحو) بانحا من 22,8 	520
	520
	520
رة على نحو اخر	
على انحاء اخر 17.5 • لزم) يلزم من 30,6 المتولات C,81	
على انحاء كثيرة 3,3 من يلزم 6,5 المقالة	
على اربعة انحاء 12.5 لزم ضرورة 35.7 • قوم) تقوّم [] 435	
نحو هذا يومون 11,11 هه يلزم » 32;33 قوامه 31-32	
 خ نزء) انتزعت صور آ 13,4 . اسن) على السنتهم 3,5;7,9 في قوامه × في افعاله 32,4 	525
تنتزعها 20,9 ♦ لفظ) اللفظة 8,4 ♦ قرى) له قوة أن 31,2	
تنتزء ماهيات 12,7 • لون) الالوان 25,9 في قرته ان 31,1	
الترعت 15,8 التوة على ان يغمل 31,2 40 10 عن التوة على ان يغمل 31,2 40 40 عن التوة على ان يغمل 31,2 40 40 عن الت	
22,10	
ة أن تَنتَزء	5 80
قبل ان تنازع 15,7 ماهية 14,9 القرى النفسانية 23,6	
منة زعة 20,10 ماهية منجازة 14,4 قرى النفس 20,10	
المنة نعة عن المواد 12.9 ماهيات الموجودات 12.7 بالقول 25-26 445 من المراد عن المراد ا	
• نزل) منزلته منه 27,1 • متى) • متى) • متى التروة (16,9 عقل بالتروة (16,44	
ه • نسب) تنسب الى 24,3	535
نسبة الى 10,2 طل المثال 15,4 ♦ قيس) عن قياس 8,7	
نسبة , نسب 32-33 على هذا المثال 15.1 ك • نطق (] » » » (26.9 ك	
	540
m hall till	•
3,2	
()	SAK
" » من اجزاء »	
نفسانية [قوةVoir + مضى) في ما مضى 30,3 المقدمات الكلية	
0,0	860
* هَدَهُ الدَّاتُ لَعُسَهُا \$ 14,5 . • مَكْرُ) مُكْرًا وَمَاكُوا \$ 5,312 • كَامِرُ) المُسْكَلَمُون \$ 460 A,s.v. • هَذَهُ الدَّاتُ لَعْسَمُ المُثَلِّمُ فَيْ كَانِيهُ العَقْلِ \$ 3,6 ماكوا \$ 6,333 كلامهم العقل \$ 3,6 ماكوا	
ينفيه العقل × يوجبه 7,10 • مكن) يمكن ان 21,8 • كر) كر	
 المرابع المرابع /li>	
انتقش (13,66 محكنة ان توجد (30.4 الكمال والمفارقة (23.2	
ا نقش	555
النقش والخلقة 14,6 أ أ في من ك مِنّا × فينا 12,4-7 على كماله الاخير 32,12	

						-
	В,9	ما بعد الطبيعة	[]	العثل الكلي	6,6	الغضيلة $ imes$ الرذيلة $ imes$
	34,12	بطبيعتين	[]	العقل المكتسب	7,7	افعال الفضيلة
	35,9	اكمل طبيعتيه	[]	العثل بالملكة	23,1-2	متفاضلة
290	$14,3^{24}$	الاجسام الطبيعية	[]	العقل النظرى	11,2	تفاضلا متفارتا
	11,5	 طلب) يطالب ب 	[]	335 العلل الهيولاني	8,8	 فطر) بالفطرة والطبع
	5,8	• طلق) على الاطلاق	[]	المقليات	17,2	³⁸⁰ • فمل) يغمل
	6,8	 طوف) طائغة 	C,13	التعقل	6,6	يغمل × يشجنب
	7,1	الطائفة الاخرى	28,7	• عکس) علی عکس	17,2	ينفعل
295	9,6	 طول) طول 	10,6	 علم) يملم × يفعل 	31,10	فعله و ان يغيل
	9,7	على طول الزمان	9,2-3	340 العلوم النظرية	32,5	في افعاله 🗙 في قوامه
	14,7-8	طولها وعرضها وعمقها	10,5	اصحاب العلوم النظرية	6,7	³⁸⁵ ا فعال الرذ يلة
		ظ	18,1	• العالَير	6,6;7,	
			21,8	فى العالم	34,1	الاقسام الغاعلة الاول
	25,5-6	 ظلم) في ظلمة 	13,7	٠ عبق) في عبتها	18,6-7	
	4,7	• ظنن) يظنون	14,3	345 اعماقها 🗙 سطوحها	C,46	عقل بالغمل
300	11,10	يظنون ب	12,3	• عمل) يستعملون	27,1	³⁹⁰ الاشفاف بالفمل
	32-33	• ظهر ﴾ وظاهر ان	6,1-6	يستعمل جودة رويته	9,1	• فعر) بنجر •
		ع	12,1	يستعملون من المقدمات	8,7	عن ف کر
	40.4		10,8	الامور الارادية العملية	[]	منكرة
	18,1	 عدد) عدت ممدة او مستعدة 	4,5	350 ♦ عني) عني	[]	 فلسف) فلسغة
	12,7	• عدم) عدم	15,10	ممنى قولنا	3,22	³⁹⁵ الغيلسوف م نابه م نابه
	25,6	• عدم) عدم • عرض) عر <i>َض</i> ُ	16.2	معنی اتها معنی معانی الاین	34,10	 فلك) فلك
305	[] 7,7	ب عرص) عرص في عارض عارض	17,6-7 25,6-7	معنى الظلمة الاشفاف	[] 17,4	• ف ن ط) فنطاسیا • فهر) ینهبر
	14,7	طولها وعرضها وعمقها	5,5	على المنى الكلى	21,2	به فهر) يعهر ينبغي ان يفهر
	C,s.v.	• عرف) المعرفة	9,5	• عود) اعتبیاد	13,9	ینبی آن یمهر ⁴⁰⁰ تفرقی
	28,4-5	الاعرف عندنا	33,5	• عوق) ع ائق	11,2	مصمر •فوت) تغاضلامتفاوتا
310	29,2	• عطو) اعطيت	33,8	عائقه	27,9	• فوق) التي فوقه
	29,8	يعطى	25,4	 عين) المين 	32,3	وفوق ذلك
	33,7	يمطى	16,3	360 معنی واحد بعینه	[]	+ فیض) فیض
	6,8	تعطى ان	,	•		
	33,8	اعطاء		ع	 	ق
315	C,s.v.	• عقل) عقل	32,4	• غني) يستغني	31,1	⁴⁰⁵ ♦ قبل) ان يقبل
	19,8	ع قلت اولا 🗙 ثانيا	14,7	 غوص) تغوص 	7,10	يقبله المقل
	18,4	تُعتل ايضا	32-33	• غير) يتغير	8,1	لا يقبله العقل
	19,1-2	عقل ذاته	25,7	مغيو	11,4	قبل رایه
	35,8	يىقل ذاته		نى	31,1	في المستقبل
	19,2	ما عقل من ذاته			22,7	⁴¹⁰ ومن قبل ذلك
	C,s.v.	ممتول	30,3	365 + نحص) نحص	15,7	من قبل ان
	[]	المثل الالهي	22,8	 فرق) تُنارق 	11,1	• قدم) فيما تقدم
	[]	العقل العملي	19,11	منارق	28,2	اقدم من الاشرف
	C,52	المقل النمال	24,7	صورة مفارقة	C,69	المتدمات
	[]	العقول الفعالة	22,8	انحاء من المفارقة	12,1	⁴¹⁵ المقدمات الاول
	[…] C,4 7	المقل المنفعل المقل بالفعل	33,14	370 ♦ فسد) فاسدة	19,10	المتقدم
	C,47 C,50	المقل بالمقل المتفاد	11,1	 فضل) یتفاضل فات ا 	31,3	 قرب) یقر بها
	[]	العتل المستعاد	4,8;6,6 7,8	فاضل » بالخالقة	24,8	قریب الشبه اقرب شیء الی
	[] C,8.v.	العدل العدسي العدّل بالقرة	7,8 4,8		31,5	
90U '	٠,٠.٧.	العمل باسرا	+,0	العصينه	16,9	490 • قرن) ما يقترن بها

						M ()
	5,3	داهية		ز	26,4	245 شعاء الشمس
160	14,6	 دور) مدورة 			13-14	• شمم) شمعة
	25,6	+ دوم) ما دام في	11,1	زمن) فی کل زمان	8,1	• شهر) المشهور
	33,2-3	دائما	11,8	فی طول الزمان	11,4	 شور) اشار بشی م
	32,9	» 🗙 حينا و حينا	9,7	205 على طول ال زمان	11,5	مشوراته
		ذ	33,5	 أزول) يزول 	11,7	²⁵⁰ ♦ شیب) شاپ
		3	33,7	يزال عائقه	11,720	 شاخ
	3-4	• ذکر) یذکره	10,10	زید) یتزید	13,8	♦ شيع) شاعت
165	[]	• ذهن) ذهن	$10,10^{2}$	يتزايد	14,7	شيم
	11,3-4	• ذو) ذا رای	23,6	£10 • زيل) لا تزال		
	32,1	ذاته	27,9	لمر تنزل ولا تنوّال		هن
	33,8	فى ذاته وجوهره	. ,		8,8	 صبو) من صباه
		3 3.1		س	10,5	• عدب) أصحاب
		ر	33,12	٠ سبب) سبب	[]	• صدر)
	30,8	• رأى) ما يراه	$34,1^2$	اسباب	20,10	• صدف) تصادفها
170	C,s.v.	الراى	13,7	٠ سطح) في سطحها	33,3	لا يصادف
	26,6	مرئى بالقوة × بالفعل	14,3	215 في سطوحها	[]	 صدق) صدق
	25,9	مرئية بالفعل	31,6	• سعد) السعادة	8,7	280 المقدمات الصادقة
	E,14	رزية , الرزية	36,6	 سلم) والسلام 	[]	• صور) تصور
	28,1	• رتب) يترتب		• سمو) ستی , اسر	12,8	صور × مواد
	28,6	ئرتىب ئرتىب	17,7	اسر الاین	23,7	اخس الصور اخس الصور
	36,4	على ترتيب على ترتيب	C,s.v.	مسور بوري 22 0 السماء	23,7	صور الاسطنسات
	27,10	الترتيب الترتيب	34,1	الاجسام السمائية	24,1	عور برسستان ²⁶⁵ صور جسمانية
	23,2		34,1	-	22,6	الصور ال الهيولانية
	24,4-5	رتبة		ش	24,7	صورة مفارقة
490	34,5	رب. مرتبة	0.0	• شأن) شانها ان	18,6	صورة [لع ت ل]
	11,5		9,8	من شانه ان من شانه	22,2	صور المنتل صور المنتل
	5,9	 رجع) يراجعيراجعوا	10,517	من شانه ان • شبه) ما اشبه	13,1-4	صور المنتقل ²⁷⁰ صوراً الهذه الذات
	7,3	ير،جعو، روجمت	6,4	225 قريب الشبه	15,8	صورا لتلك الذات
	5,915	روجعت تراجعوا	24,8	شبه مادة	18,2	« « «
101	4,5	-	22,6	سبب ساره » موضوء ومادة		• صير) صار • صير)
165	3,5;7,9	مرجر • ر دد) ير دّد،	22,4	اشياه	pass.	٠ حير) صر
	6,7	۰ ردد) يردده ۰ رذل) الرذيلة	29.8	،سباد » هذه الاسهام		ض
	[]	۰ رون) انودید ۰ رسیر) رسیر	5,3	که هده الاسمه . 230 • شرر) شر × خیر	28,6	• ضرر) يضطر
	33,12	۰ رضر) رسر ۰ رفد) پرفده		الله با عبرر) شهر مر عاير ما هو عندهم شر		۵/۱۶ اضطرارا 17/۱۶ اضطرارا
400	32,5	ب رفد) یرفده یسترفد فعل	6,1	ما هو عبدهر سر الهٔ رور	35,13	باضطرار باضطرار
100	31,12	ىسترقد قىل ىسترقد بقمل	1		33,2	
	17,2		,	شرير مفنگالافن	35,7	لزم ضرورة
	28,2	 رفم) ارتغم عنها مرق) تقریا در /li>	28,2	• شرف) الاشرف 235 • شرق)	33,11	يلزم ضرورة المقدمات الضرورية
	28,4	 رقی) ترقینا نعن ناترقی عن 	[]	مدد به سرن) • شرك) مشترك	8,7	المدان الصرورية 280 • ضوم) الصوم
405	22,7	تاترقی (الصور) تاترقی (الصور)	8,2		26,2	-
189	23,9		8,8	 شعر) یشعر م ش ک شا داد 	27,5	الضياء
	23-24	ارتقی	26,4	 شعر) شعاء الشمس 	10,10	• ضیف) ینضاف الدیانی ال
		يرتقى الى	26,5	• شنف) صار مشناً معمد المشاهدات	18,7-9	بالاضافة الى
	[] 5 , 7	+ ce+)	26,538	240 صار شفافا		ط
	10,2	 وود) اراد به 	25,7;27	الاشفاف بالغمل		
200		الامور الارادية	25,6	» بالقوة	1	 طبع) بالفطرة والطبع
	E,14	» » العملية	13,3	• شتق) اشتق	23,6	285 الطبعة
	E,14	دوی) روئة	25-27	• شمس) الشمس	23,9	» التي هي صور

				,	
36,2		1	جزأ) [نفس	32,6	115 ♦ حسس) الحسّ
30 32,1	• آلة جسمانية	1 -	70 • جسر) متجسر	pass.	 حصل حصل
16,9	♦ اين) اين	1		15,4-5	
17,5	الاين	1 1	الاجسام الثمانية	17,9	حصلت بالفعل
17,7	اسير الاين	34,1		15,8	حصلت صورا
	ن	32,1	الة جسمانية	21,9	120 تحصلممتولة بالغمل
	ب	34,10	⁷⁵ جوهر جسمانی	19,2	لر يحصل له
22,6	• بدأ) تبتدئ		صور جسمانية	31,6	يتحصل له
35 C,18	بادی الرأی	1 -	الصور ال الهيولانية	30,5	 حطط) حطت من
27,2	مبدا	13,5	مادة ما جسمانية	23,5-6	
26,6	المبدأ	14,2	المواد الجسمانية	22,6	125 الانحطاط
10,5-6		1 -	⁸⁰ + جمل) جمل	5,4	 حتق) في الحقيقة
9,2-3	» العلوم النظرية	31,2	يجملها فى المادة صورا	36,3	الحق الاول
40 C,s.v.	بدن) البدن	12,8	فتجعلها كلها صورة	3,22	 حكر) الحكمة
11,5-6		22,1	 جلل) جلها × کلها 	20;32	۰ حوج) يحتاج
[]	• بسط) البسيط	8,1	+ جمع) الجميع	11,7	130 حاجة
C,s.v.	بصر) البصر	33,8	85 جميم الاشياء	30,4	الحاجة
25-26	يصر بالفعل	33,6	» الموجودات	14,9	• حوز) انحیاز
45 25-26	بصر بالقوة	18,1	 جبل) فی جملة 	14,4-5	ماهية منحازة
E,8	بصير	32,3	في الجملة	32,6	 حول) بالحال التي
21,2	 بنی) ینبنی ان یفهر 	13,8	بجملتها	$29,1^{\frac{1}{2}}$	¹³⁵ • حوى) احتوى
30,9	لیس ینبغی آن یفهیر	3,4;4,4	90 • جمهر) الجمهور	13,7	احتوت الصورة على
21,8	ينبغى أن يقال	Voir		14,7	تحتوى على
50 7,3-6	ما ينبغي أن يقمل	10,2	تشجنب 🗙 تو ثر	E,s.v.	• حيث) من حيث
23,5-7	 بلغ) تبلغ الى 	5,17	يجتنب × يو ^ء ثر	8,8	من حيث , من ابن
6,9	بلغ ما بلغ	6,7	يجتنب × يفعل	31.6-8	140 • حيم) الحياة الاخرة
11,720	بلغ الهوم	25,8	⁹⁵ ♦ جنس) ج انسه	i	÷
30,1	٠ بين) بينه	9.6-7	فی جنس جنس		
55 8,3	وانت تعبين	28,5	• جهل) مجهول	16,5	 خرج) خارج النفس
34,9	شيئين متباينين	2 8,5	أجهل عندنا	19; 31	خارج عن ذاته
	ت	4-7	 جود) جيد الروية 	23.7	 خسس) اخس الصور
	1	5-7	100 جودة الروية	23,8	اخس الموضوعات
16,9	• تبم) تابم ل ت م اسم	E,s.v.	 جوهر) تجوهر 	28,1	145 الاخسّ 🗙 الاشرف
E,s.v.	 تخر) التخوم ت) ت 	31.4.5	جوهر الانسان	35,9	 خصص) تخصه
30,223	• تمر) تر ما الاسا	34,9	جوهر جسما ل ه	8.3	 خطب) يتخاطبون
60 21,9	على الشمامر	35,8	في جوهره دا ق	30,7	 خلف) خلاف ما
	ث	30,1	₁₀₅ ما فی جوهره ه	32,11	على نسب مختلفة
34,10	• ثبت)الكواكبالثابتة	33.9	فی جوهره نقص فی ذاته وجوهره	14,6	150 ♦ خلق) تخ لق بها ۱۱۰ ۳۰ م
	 نبت) الاجسام الشمانية 	33,8	ې دانه وجوهره » » , في جوهره	14,612	يتخلق الخلقة
19,10	 نقن) ثانیا 	32,13	» », ق جوهره	14,6-10	الحسد فاضلا بالخاتة
12,1	بلا استثناء		ح	7,8	فاضار بالبعدة. • خير) خير × شر
12,1	بر استند	f 1	٠ حدث) حدث	5-7	عير) عير ٪ سر 155 • خيل) الشغيل
	ج	[] 24,3	+ حدث) عدت 110 • حدد) الحد	32,6	المحين ﴿ المحين
65 9,6	 جرب) تجربة 	E,11	۱۱۵ ۰ حدو) العد • حدو) احتذی		2
11,720	التجارب	25,7	عن محاذاة منير	[]	درك) أدرك
11,8	طول التجارب	C, 21	عن مهاراه معود • حرك) محرك	5,3 ¹³ 6,3	۰ دور) اورو ۰ دهی) داه
[]	• جرد) جرد	31,3	۰ حری) پشخری	10,1-7	الداهي
r	3. 4.31	-1,0	-3-4 (-3-	10,1-1	3 ,,,,,,

مدأ المادئ <u>مداً المادئ مداً 65</u> البدأ الاول 33,6; 35,5; ح. 35,14-15. 8,6; 9,1; 9,7، اليقين بالمقدمات

قضاما Voir المفرمات .8,9 مقدمات في الامه ر الارادية 70 ; 8,6 المقدمات الكلية الصادقة الضرورية (9,1-2).

18,6; 18,7. معتول ــ المعقول 21,1. معقولة عقلا ثانيا 18,8; 18,9. المقول 75 المغولات 13,3; 14,4; 15,6; 16,1; 16, 4; 17,3¹¹; 17,4¹⁶; 17,9; 18,3; 18,10; 20,1; 21,9; 25,2; 27,6. 18,1; 20,11. معقولات .19,6 معقولة بالقوة ; 19,9 ; (16,4) ; 19,9 معقو لات بالقوة 25,2; (27,3). 16,3; 19,5; 19,6; معقول بالفعل

19,7; 20,2; 21,9.

15,9); 80 ; (15,9); 80 مقولات بالفعل 15,10; 16,5; 16,6-7; 16,8; 17,2; (17,9); 18,16; 18,3-4; (18,10-11); 20,1; 21,9 3 ; 25,2-3; 27,3; 27,7.

ربة : 14,4⁴ ; 17,3 ; 17, المقو لات $4:17.9^3$.

.18,11 الموجود - الموجو و ; 18,1 ; (17,9) ; 18,1 الموجو دات 18,2; 18,10; 28,7; 28,8; 29,3; 33,7; 33,9; 35,5; 35,15. .27,8-9 : 24,5 : 27,8-9 الموحودات المفارقة 20,4 sq.; 85 موجودات هي صور لا في مواد (cf. 20,9; 21,3; 21,5-6; 21,8).

. 17,4 ; 19,10 ; 20, الوجود — **الوجود** 6:23,3:23,8:30,5:32,6:34,6. : 16,6-8; 17,3-4; 19,3-7; 19,10 وجو د 19,11; 20,8; 21,1; 21,3-4; 27,9; 32,1; 33,10-11; 34,5-7; 35,2; 35,6-9. .5-28,3 ايجاد

D. — TERMES TECHNIQUES.

	1	31,8	اخر ما يتجوهو به	9,1	بتأمل
	'	31,7	10 💸 شی • 🕨 🗅	12,2	20 • امر) يوممون شيئا
5,1;5,7	• أثر) يو تر× يتجنب	26,4 ³⁵	ادی) تودی	11,11	تحو هذا يوممون
9,8	تۇثر× تىجتنب	[]	أرض) أرض	E,s.v.	ان) ان
11,7	• اجل) لاجل	3,7	اس ت) الاستاد	C,s.v.	 انس) الانسان
30,7	كونت لاجل	23,7	 اس ط) الاسطقسات 	31,5	الانسان بمها ينتجوهر به
s 18,6	لاجل أن	34,12	15 ♦ أمر) امر واحد	36,3	25 ♦ اول¢) الحق الاول
12,2	• اخذ) ماخوذة عن	10,6	الامور النظرية	36,2	المقل الاول
C,s.v.	 اخر) الآخرة 	10,7-8	» الارادية العملية	C,62	المادة الاولى
	الاخير [كمال	1 -	 امل) توممل 	36,2	الموجود الاول

28,10. مبور مناترعة 28,10. الصور مناترعة (12,8); 13,2; (14, الماترعة (16,2). (20,9. صور لا مواد لها (20,4; 20,9. مور لا في مواد (15 هـ الصور التي هـي لا في مادة اصلا (15.2 الصور التي هـي لا في مادة اصلا

العاقل ــ العاقل ــ العاقل ــ العاقل ــ العاقل ــ العاقل ــ (5,9; 6,2); 6,5; 6,8; 7,1; (7,2; 7,4); 7,5. الذات) عاقلة الذات) عاقلة الفعل 16,2.

العقل الذى يذكره (ارسطى) فى كتاب 3,7 (البرهان 3,7 البرهان

المقل الذى يعقله (ارسطو) فى المقالة السادسة 4,1; 9,4; 9,9; من كتاب الاخلاق 10,9.

العنل الذي يذكره (ارسطو) في كتاب النفس 40 4,2 ; 12,4.

الذات البقوة الذات = المقل بالقوة الذات المقل بالقوة الدات الذات الذات الذات المقل الذات الذات الذات الذات الذات الذات الفات الذات
(21,7); 24,8; 25,1-2; 27,6. 20,3 ; 20,3 المقل بالقمل ; 27,10 ; 22,5 ; 27,10 العقل الذي مالفعل 28,1; 28,7. ١2,5 ; 22,2. عقل مستفاد 20,3 ; 22,1 ; 22,2 ; 22,3 ; 50 العقل المستفاد 22,4-5; 23,4; 24,2; 24,8-25,1; 27.8 : 31.4. . 12,5⁶⁻⁷ عقل فعاً ل العقل الفعال 12,5; 24,5; 24,6; 25,4¹; 27,2; 27,5; 27,8; 28,8; 28,9-10; 29,2; 29,6; 29,7; 30,8; 30,9; 31,5; 32,8; 32,9; (33,1; 33,3; 33,6; 33,8; 33,11); 33,13; 34,2. العقل الذي يذكره في كتاب ما بعد الطبيعة 4,3; 35,15. 36,2. العقل الاول عقل 35,8; 36,2، 55 20,6-7; (cf. 19,8). ان سقل الشيء اولًا

المقدمات Voir الغضايا الاول...المذكورة في كتاب البرهان 10,3-4.

; 9,10 ; 9,8) قضايا ... في الامور الارادية ... (11,3 ; 11,1 ; 11,3 ; 11,9).

60 بالغوة - الفوة

الادة - المادة ; 30, 7; 31,2; 33,12.
المادة الاولى 23,8; 23,9; 29,1.
المادة الاولى 20,9-II; 24,I; 30,4-5.
المواد 12,9; (13,I-2); 15,6; (19,9; 19,II); 22,8; 29,2; 29,5; 30,6; 31,3.

B. - TITRES D'OUVRAGES.

[الارسطو] بعد الطبيعة الارسطو] 4,3; 36,1.

[الارسطو] 4,2; 12,4; 15,2; 10

24,7; 30,2²⁰⁻²¹; 32,8.

المقال (= n° 4) 30,2²³.

المقالة المقل (= n° 4) 30,2²³.

المقالة الثالثة من كتاب النفس العالم النفس المقالة الثالثة من كتاب النفس العالم النفس المقالة الثانية من كتاب النفس المقالة الثانية من كتاب النفس المخلاق (= n° 5) 15

4,1; 9,4; 9,9; 10,9 (cf. 10,2⁶).

C. — SUJETS DES ASSERTIONS PRINCIPALES.

1 (عياة الاخرة — الاغرة 1 (عياة الاخرة — الاغرة 1 (عيادة الغيرة 1 (عيادة الغيرة الغير

31,5-32,7. الانسان ــ الانسان

36,2. الاول __ الاول

5 بيرية ; 31,11 ; 32,2 ; 32,4.

البصر — البصر – البصر – البصر البصرات ـ 25,5; 25,8; 26,1-9. البصرات ـ 26,6-8; 27,4.

.25,7; 26,2-8 الاشفاف 2 ما الناس

.25,8 الضوء 10 26,3 المرثيات 25,6.

تعلل — العفل 5,5. التعلل 4,5 ; 5,6 ; 10,3. التعلل 6,7 ; 7,5 ; 10,1 ; 10,7. 4,7. الدين — **الربم**

نو الرأى - الرأى 11,3 ; 11, 4. بادى الرأى المشترك عند الجميع (8,1) ; 8,2 (12,2).

السمائية - السمائية - السمائية - السمائية - السمائية - السمائية - المرائية - السماء الاولى 34,1 ; 35,5 ; 35,7 ; 35,12. 20 عرك (جسم سمائي) 34,4 ; 35,5 ; 35,7 ; 35,5 ; 35,7 ; 35,12.

. (6,3) : 6,9 ; 7,3 ; (6,3).

28,9..; 29,6; 30,3; الصور -- الصور 30,7; 31,1.

15,3 ; 15,1 ; 15,3 ; 25 صور الموجودات 15,4.

16,5-7; (20,7); 28,9. صور في مواد

INDEX ALPHABÉTIQUES

A. - Noms propres.

B. - TITRES D'OUVRAGES.

C. - SUIETS D'ASSERTIONS PRINCIPALES.

D. — TERMES TECHNIQUES.

E. - LEXIQUE GRAMMATICAL.

F. — INDEX GÉNÉRAL.

Les renvois se lisent ainsi: - 1,2; 3,4 : page 1, ligne 2 et page 3, ligne 4. -10,2-4: page 10, lignes 2 à 4. — $10,7^2$: page 10, ligne 7, note 2. — 11-19: pages 11 à 19. × indique une opposition quelconque. A,... signifie: Index A,... numéro 1. [...] placé en guise de référence avertit que le mot ne figure pas dans l'opuscule.

A. - NOMS PROPRES.

a. - Noms divins

30,223; 36,71; (cf. 36,2). 3,1. الله الرحمن الرحيم .30,2²³ الله العزيز 30,223 العاصم عن الضلالة 5 رواهب المار 5 واهب المار 5 واهب المار 5 رواهب العقل 30,2²³.

b. - Noms de personnes

ابو نصر $(= 11^{\circ} 9)$ 3,23. يو نصر الغارابي (= n° 9) 36,7. - I,3. - ابو نصر محمد بن محمد الفاراني Voir les nos 7:8. .3,2° الملم الثانى إ 5,6°° ; الرسطاطالسي 10 (= le n° 13) ارسطاطالسي 10 الملم الثانى إلى الثانى الثا $7,6^2$; $8,5^4$; $11,11^3$; $15,2^3$; $24,6^4$; 30,1¹⁹.

24.6. - l'oir le 11° 13. 3.7 (*). - Voir le n° 13.

رسطو 5,6; 7,6; 8,5; 11,11; 12,4³; 15,2; 28,444; 30,1; 30,8; 35,15. - Voir les nos 10-16. ار سطه ا (= n° 13) 30,81 (?). رسطه طالس (= le n° 13) 3,7¹³; 5,6²⁰; 15 $7.6^2:8.5^4:11.11^2:15.2^3:24.6^4$; 30, I 19. ... 3,22°... فاراني (= n° 9) 1,4; 36,7. الفار الى ن 3,5; 7,9; 11,10. المحمد سن محمد (= n° 9) عمد سن محمد (= n° 9) عمد سن محمد ا الفارابی $(=n^{\circ} 9)$ عمد بن محمد الفارابی $=(n^{\circ} 9)$ 20 .36,71 محمد النبي

c. - Noms de lieux

(néant)

(= 11° 24) 4,6¹¹.

4,6; 5,6; 5,8، معوية

(12) Que ce soit la forme ارسطاليس qui répond le mieux aux huit signes que nous interprétons comme cachant le nom d'Aristote (voir Index E, nº 4), ce n'est pas l'aspect de chacun d'eux qui nous le fait conjecturer : c'est la réapparition du premier (à droite) à la 5mº place et la réapparition du 3mº à la dernière.

DES MATIÈRES TABLE

قال محمد بن محمد رضي الله عنهما 3,2

اسم العقل يقال على انحاء كثيرة 3,3

أما العقل الذي به يقول الجمهور في الانسان انه عاقل ... 4,4

واما العقل الذي يردّده المتكلمون على السنتهم فيقولون في الشيء هذا بما يوجبه (cf. 11.10).7.9 ... المقل

(حجى) واما العقل الذي بذكره ارسطو في كتاب البرهان ... 8.5

﴿ وَامَا الْعَقَلِ الَّذِي بَذَكُرُهُ فِي الْمُقَالَةِ السَّادِسَةِ مِنْ كِتَابِ الْأَخْلَاقِ ... 9.4

(5) واما العقل الذي يذكره في كتاب النفس فانه جعله على اربعة انحا. 12,4

فالمقل الذي هو بالقوة هو ... 12,6

فعلى هذا المثال ... صارت تلك الذات عقلا بالفعل ... صارت

· فالعقل بالفعل متى ... صار العقل المستفاد ... 20,1..2

والعقل الفعال الذي ذكره ارسطالس في المقالة الثالثة من كتاب النفس ... 24,6 – وفي ما مضى موضع فحص ... فما كانت الحاجة الى ان تجل (الصور) في مواد ... 30,3

واما أن العقل الفعال موجود فأنه بعن في كتاب النفس وظاهر أن العقل الفعال لسي يفعل دائمًا بل يفعل حينًا ... 32,8 ... الاجسام السهائية ... تعطى العقل الفعال المواد والموضوعات التي فيها يفعل ... 34,1 ; ... غير ان محرك السهاء الاولى ... لبس يمكن ان يكون ... هو المبدأ الاول ... 34,8..35,5

فاما مبداه ... 35 12 هو العقل الذي يذكره ارسطو في حرف اللام 35 15 ز هو العقل الاول ... 2 36

كلت رسالة ابي نصر ... 36.7

أَ وَالنَّظُرُ فَيَا هُو اكثر من هذا المقدار في هذه الاشياء خارج 54 عن غرضنا والسلام

كملت رسالة ابى نصر الفارابى فى العفل'

F.m.p.(k).g 394-400.

55

⁻⁵ F,k,m,p في حرف اللام : g^* «in littera I» ; g «in littera».

^{54. —} الاشياء] به به: F.g*,[g?] مذه الاشياء] به به: F.g*,[g?] ده مذه الاشياء] به: F.g*,[g?] ده منه عنه الاشياء] به: g,k,m,p om.

والحمد لله وحده وصلوانه على محمد النبي واله .F add

احداها اكمل من الاخرى اذ كان التي بها اعطى الشي الاكمل الذى ليس بجسم ولا فى جسم اكمل من التي اعطى بها ما هو جسمانى وهو الانقص فهو اذن انما يتجوهر بطبيعتين ابها وجوده فلوجوده اذن مبدا اذ كان ما ينقسم اليه هو السبب فيا يتجوهر به فاذن ليس يمكن ان يكون عرك السما الاولى هو المبدأ الاول للموجودات كلها بل له مبدا ضرورة وذلك المبدا لا محالة اكمل وجودًا منه عقلا فى جوهره فهو يعقل ذاته وذات الشي الذى هو مبدا وجوده عقلا فى جوهره فهو يعقل ذاته وذات الشي الذى هو مبدا وجوده فظاهر ان ما عقل من مبدا وجوده اكمل طبيعتيه التي تخصه انقصها وليس يحتاج فى ان تنقسم ذاته الى طبيعتين الى شي اخر 10 غير هذين

عاماً مبداه الذي هو مبدا ما يتجوهر به محرك السها الأولى فهو واحد من كل الجهات اضطرارًا وليس يمكن ان يكون موجود اكل منه ولا ان يكون له مبدا فهو اذًا مبدا المبادى كلها ومبدا لول للموجودات كلها وهذا هو العقل الذي يذكره ارسطو في 15

F.m.p.(k).g 373-394.

^{52. —} ${}^{1}g,(m,p)$ [موجود اكمل] : F موجود اكمل ${}^{2}g,k,m,p$ [افهو اذًا] : F omit. — ${}^{3}g,k,m,p$ [كلها] : F omit. — ${}^{4}F,g^{*},(k),m$ ومبدا اول للموجودات] : g [ومنه مبدا الموجودات] g ; g [ومبدا اول الموجودات]

34 50. Motor primi cæli, non unus, habet Principium. - 51. Ipse est in [ALFAR.

الكون والفساد ان الاجسام السمائية هي الاقسام الفاعلة الاول لهذه الاجسام فهي اذًا تعطى العقل الفعال المواد والموضوعات التي فيها يفعل م

وكل للجسم سائى فانه اغا يتحرك عن محرك ليس بجسم ولا 50 قى جسم اصلا فانه هو السبب فى وجوده فيا يتجوهر به فرتبته فى الوجود الذى هو جوهره مرتبة ذلك الجسم فحرك اكملها هواكملها وجودًا واكملها وجودًا هو السما الاولى فاكملها وجودًا هو محرك السماء الاولى أكملها وجودًا هو محرك السماء الاولى عير ان محرك السماء الاولى لما كان مبدا به وجود شيئين متباينين احدها ما يتجوهر به السماء الاولى وهو جوهر 10 جسمانى او متجسم أوالشى الاخر هو محرك فلك الكواكب الثابتة وذلك ذات لا جسم ولا فى جسم فليس أعكن ان يعطى الامرين جيعا بجهة واحدة وامر واحد فى ذاته مما أنه به تجوهره بل بطبيعتين

(e:p:מהה ; ומה (k:p: במה ; (k: במה) , g « secundum quod... ».

F.m.p.(k).g 357-373.

هو لها¹³ بالفعل غير انا قد وصفنا¹⁴ انه مفادق لكل مادة فاذا كان كذلك فهو دائمًا على كماله الاخير أوهو باضطرار تغيّرُ من نسبة الى نسبة فاذن" ليس النقص في ذاته بل اما الا" يصادف داعًا الشي٠" الذي 20 فيه 21 يفعل بان لا يجد المادة والموضوع الذي فيه يفعل موطا 48 واما ان يكون له عائق من خارجه فيزول او الامران جميعاً • فمن 5 ذلك يتبين انه ليس فيه كفاية في ان يكون هو المبدأ الاول لجميع ا الموجودات اذكان يفتقر الى ان يعطى مادة فيها يفعل والى ان يزال عائقه فاذا ليس في ذاته وجوهره كفاية في اعطا. جميع الاشياء ففي جوهره اذن نقص عن اعطاء كثير من الموجودات وما في جوهره نقص فليس فيه كفاية فى ان ْ يكون وجوده بنفسه ْ من غير ان 10 يكون وجوده بغيره ' فيلزم ضرورة ان يكون لوجوده ْ مبدأ اخر وان يكون هناك مبب اخريرفده في اعطا الله الله التي فيها يفعل 49 📈 وظاهر ان الموضوعات التي فيها يفعل العقل الفعال هي اما اجسام واما قوى في اجسام متكونة فاسدة وقد تبين في كتاب

F.m,p.(k).g 335-357.

[«]ei» [= tovel(?)] - tovel(?) لها g,m,p vid. om. -tous f(c. osuperp.) وصفنا g,k,m,p $g(non\ F,m,p)$ لذى g,m $g(non\ F,m,p)$ $g(non\ F,m,p)$ الذى $g(non\ F,m,p)$ $g(non\ F,m,p)$ $g(non\ F,m,p)$ الذى $g(non\ F,m,p)$ $g(non\ F,m,p)$

^{48. — &#}x27;Nos, g,k,m,p جديع : F وجديع — ' g add. α apta ». — ' α (α), α , α , α add. [كالحا] ; at non F,(k). — ' (α), α , α add. [كالحا] — ' α , α α (α) ; sed α , α primitil add. (et α). — ' α بنسه α ; sed α primitil add. (et α). — ' α تحديد α ; α primitil add. (et α). — ' α) α primitil add. (et α). — ' α) α primitil add. (et α). — ' α) α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α). — ' α 0 primitil add. (et α 1 primitil add. (et α

^{49.} - ¹ Nos, (k,m,p) : F الجسام : F

ولا ان يستعمل فيه آلة جسمانية اصلا فانقص وجود ذاته ان يحتاج 46 في قوامه في ان يكون موجودا الى ان يكون البدن مادة له ويكون هو صورة في بدن او جسم في الجملة وفوق ذلك ان يستغنى في قوامه عن ان يكون البدن مادة له ولكن يحتاج في يستغنى في قوامه عن ان يكون البدن مادة له ولكن يحتاج في وافعاله او في كثير منها الى ان يستعمل قوة جسمانية ويسترفد فعلها وذلك مثل الحس والتخيل واكمل الوجود له ان يصير بالحال التي ذكرناها

وظاهر ان العقل الفعال ليس يفعل دائمًا لله بيّن في كتاب النفس 47 وظاهر ان العقل الفعال ليس يفعل دائمًا لله بل يفعل حينا ولا الفعل حينا فاذًا يلزم ضرورة ان يكون من الشيء الذي يفعله او من الذي فيه يفعل على نسب مختلفة فهو يتغير من نسبة الى نسبة فان كان ليس دائمًا على كماله الاخير فهو ليس الما يتغير من نسبة الى نسبة فقط بل يتغير في ذاته اذ كماله الاخير هو في جوهره فهو اذن في جوهره حينا بالقوة وحينا بالفعل فالذي هو لها القوة مادة ما المناه المن

F.m.p.(k).g 317-335.

^{46.} — ¹ F وجود ذاته p : p تصادر p

قوته ان يقبل هذه الصور فتصير فيه في المستقبل بل نعني ان له قوة أن يجعلها في المادة صوراً وهذه هي القوة على ان يفعل في غيره وهذه هو الدي يجعلها في المادة صورا في الموادثم يتحرى أن يقربها من المفادقة قليلًا قليلًا الى ان يحصل العقل المستفاد فيصير عند ذلك جوهر الانسان او الانسان او الانسان عما يتجوهر به اقرب شي الى العقل الفعال وهذه هي السعادة القصوى والحياة الآخرة وهي ان يحصل للانسان اخر شي " يتجوهر به وان يتحصّل له كاله الاخير وهو ان يفعل اخر ما يتجوهر به وهذا معني الحياة اخر ما يتجوهر به فعل اخر ما يتجوهر به وهذا معني الحياة الاخرة واذا كان فعله ليس في شي اخر خارج عن ذاته وان يفعل هو ان يوجد ذاته في كون ذاته وفعله وان يفعل شيئا واحداً بعينه الموقعين في المينة في المينة في جي في المينا في شي من افعاله ان يسترفد بفعل قوة نفسانية في جسم عياج في شي من افعاله ان يسترفد بفعل قوة نفسانية في جسم عيا المينا واحداً بهيئة في جسم عياج في شي من افعاله ان يسترفد بفعل قوة نفسانية في جسم عيا المينا واحداً المينا واحداً بهيئة في جسم في شي من افعاله ان يسترفد بفعل قوة نفسانية في جسم عيا المينا واحداً المينا واحد

F.m p.(k).g 301-317.

تغهم g,m,p يغهم g,m,p هى العقل g [هى فى العقل] g [على g [او يقول قائل] g ألصورة] g الصورة] g الصورة] g ألصورة] g ألصورة ألصورة] g ألصورة أ

^{-44.} — الانسان p : للانسان p : p السعادة p : p السعادة p : p

30 41. Sed quid opus erat formas demitti?— 42. Quia in potentia Illius. [ALFAR.

وفى ما مضى موضع فحص وهو انه ان كانت هذه الصور 41 مكنة ان توجد من غير مواد فما كانت الحاجة الى ان تجعل فى مواد وكيف حطت من الوجود الاكمل الى الوجود الانقص فلمل قائلا ان يقول الها "فعل" ذلك لتصير المواد اكمل وجودا ويلزم من ذلك ان تكون تلك الصور الها كونت لاجل المادة وذلك خلاف ما يراه ارسطو او نقول ان هذه كلها هى فى العقل الفعال بالقوة 42 وليس ينبغى ان يفهم من قولنا بالقوة هاهنا على ان العقل الفعال فى

 $^{[1-2] = 48,14-17 \}text{ DH.F.I.J.L.O.R.T.} m.p.(k).g 290-292.$ [3-9] = F.m.p.(k).g 293-301.

 $^{^{13}}$ الله 14 الله 15 الله والحد الله والماصم عن الصلاله 15 (عد في أول الظهر من يوم 15) الماله والحد المحد الم

^{42. — 1} Nos ارسطو) او نقول vel (ارسطوا) و نقول: F او نقول (ارسطوا) و نقول (k),m,p,(g)

38 لم ترل" تلك الصور" فيه بالفعل" أوانما احتذى في امر المادة الاولى وسائر المواد بان اعطيت بالفعل الصور التي في العقل الفعال بج والموجودات التي قصد ايجادها قصدا اولا فيما لدينا هي تلك الصور غير انها لما لم يمكن ايجادها هاهنا الا في مواد كونت هذه المواد

40 وهذه الصور هي في العقل الفعال غير منقسمة وهي في المادة منقسمة الصور هي في المادة منقسمة الفعال وهو المادة منقسمة الفعال الفعال في منقسم الله المادة الما

^{48,9-14} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 282-290.

^{— &}lt;sup>11</sup> H,m,p ترل J,L,O,T نزل I s.p. in. – p add. [کذلك] — ¹² H,I,J,L,O,m, p,g بالغوة F,m بالغول (cf. p. 30,8); الصورة (f. p. 30,8); (f. p. 30,8); (f. p. 30,8); (f. p. 30,8);

^{39. — &}lt;sup>1</sup> DH,I,J,L,m ايجادها , O,R ايجادها : F,(p) اتجادها — ² DEH,L,(I,O),p ايجادها — ³ F,p,g هن : F,C,R,T وهن DH,J,L,O : هن F,p,g هن الدينا — ³ F,p,g وهن DH,J,L,O : فيا الدينا — ⁴ H,I°,J,L,p الما : F,O,R,T,(g,m) omit., et I' delet. — ⁵ Nos, (g) ويحكن , R ويحكن , P, يحكن , DH,I,J,L,O,T,p وايجادها , ايجادها , ايجادها , ايجادها , ايجادها , ايجادها , ايجادها , O, ايجادها , O, ميهية J,L, ميهية J,
^{40. — &}lt;sup>1</sup> DH,I,J,k,m,p الصورة تاليم الصورة تاليم الصورة إلى الصورة إلى الصورة إلى الصورة إلى الصورة إلى الصورة ا

وذلك أن الاخس في العقل الذي بالفعل كثيرا ما يترتب ويكون اقدم من الاشرف من قبل ان ترقينا نحن الى الاشياء التي هي اكمل وجودا كثيرا ما يكون عن الاشياء التي هي انقص وجودا على ما بين في كتاب البرهان اذ كنا انما نترق عن الاعرف عن على الما ما هو مجهول وما هو اكمل وجودا في نفسه هو اجهل عندنا الى ما هو مجهول وما هو اكمل وجودا في نفسه هو اجهل عندنا اعنى ان جهلنا به اشد فلذلك في يضطر الى الى المران يكون ترتيب الموجودات في العقل الذي بالفعل على عكس ما عليه الار في العقل العقل الفعال والعقل الفعال يعقل أولا من الموجودات الاكمل 37 العقل الفعال على مواد هي في العقل فالأكمل فان الصور التي هي اليوم صور في مواد هي في العقل الفعال عبورة منتزعة لا بانها كانت موجودة في مواد فانتزعت بل

^{47,23-48,9} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 271-282.

^{37. — &}lt;sup>1</sup> H,p والمقل g,(k),m [فان المقل vel فالمقل vel فالمقل g,(k),m والمقل g,(k),m [عمل g,(k),m وقال g,(k),m وقال g,(k),m وقال g,(k) وقال

عقل بالقوة شيء ما مزلته منه منزلة الاشفاف بالفعل من البصر وذلك الشيء يعطيه اياه العقل الفعال فيصير مبدا به تصير له المعقولات المعقولات التي كانت بالقوة معقولات له بالفعل و أن الشمس هي التي تجعل العين بصرا بالفعل و المبصرات مبصرات بالفعل بما تعطيه من الضياء كذلك العقل الفعل هو الذي جعل العقل الذي بالقوة و تقلا بالفعل بما اعطاه من ذلك المبدا وبذلك بعينه صادت المعقولات معقولات بالفعل بها

35 والعقل الفعال هو من نوع العقل المستفاد وصور الموجودات 36 المفارقة التى فوقه هى فيه لم ترل ولا ترال الا ان وجودها فيه على ترتيب غير الترتيب الذي هى موجودة عليه فى العقل الذي بالفعل 10

^{47,15-23} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 257-271.

^{36. —} 1 R,T هو موجود 2 ; هي موجودات 1 : هي موجودة 2 — الى

بل نقول أن البصر أن ليس أن الما المار بصر "الله الفعل" بان حصل فيه الضو الضو المنفاف أن بالفعل الضو الضو المنفاف أن بالفعل الضو الضو المنفاف أن بالفعل حصلت في المحرة ولا أن المنفاف أن المحرة ولا أن المنفل أن المنفل أن المنفل أن المنفل أن المنفل أن المنفل المنف

^{47,7-15} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 247-257.

J,L : النصر J,L البصر J,L البصر I s. p. in. — 19 H,T,k,m,g يقول J,L نقول J,L : يقول J,L : المصر — (كذا .rubr) لس اغا صار .R,T om.-J om البصير (rubr البصير) وصارت... بصرًا بالغمل erba يع O om. 13 verba صيرا R, بصيرا H,I,J,L : بصرًا F,m,g أ (2. ص loco ض .c.) الصوره I : الصور O : الضو . O : الضو . (C : بان عند T : بان عند الصورة عند الصورة الصور - 25 H₂(I),O,T والاشفاق : J,L والاشفاق — 28 Ita R etc. بل − p omit. (homot.) : حصلت (p), *H,I,O - الاشفاق J,L : الاشفاف 2 سنقول ان ... بالفعل بل 15 verba و بحصول DH : فنحصل R : فنحصول F ، فنحصول I,O ه وحصل DH : وحصل DH وحصل J,L,O : في البصر cf. n. 34). -- 31 H,I,L فبحصول صور المرثبات (cf. n. 34). -- 31 H,I,L g[vid. + g] - 33 صار g[vid. + g] - 33 صار g[vid. + g] بصيرا الماري بصيراً بعد الماري بصيراً بعد الماري بصيراً بعد الماري بصيراً بعد الماري بعد الم O بنیات , g add. « tunc imaginat formas , و معرا , g add. « tunc imaginat formas uisorum ש (cf. n. 30). — 35 F ש , g « preparari ש, m ירצע , p ירצע: صار I¹ ; لو حمل J,L ; يوصل O ; توصل EH,A , توصَّل D ; تو دى B , يو دى T , بودَّى R يوصل ; الشماع لشمس إ ز الشماع الشمس الشمس إ : بشماع الشمس الشمس بيودى 86 الشماع الشمس إ 87 وصار...بالفعل om. 7 verba (? O,g,m,(p ?) om. 7 verba شفافا R,T,B فافا -- 40 H,I,J,L R المواه F, الماس له H,I,J,LR - المواه R المواه R المواه + H,I,J,L المواه + E,p om. -- 42 F, H,I,J,L,A : مشغا R,T,B مرثی 8 - شغافا R,T,B : مرثی الله الله R,T,B مشغا يه (R cm. - 4° F,H,I,g,(k,m,p) به R cm. - 4° F,

المستفاد وهو الذي جعل تلك الذات التي كانت القوة عقلا بالقوة عقلا بالفوة عقلا بالفعل وجعل المعقولات التي كانت معقولات الفعل ومعلى المعقولات التي كانت معقولات الفعل ومعلى الفعل ومعلى المعقولات التي كانت معقولات المعلى الفعل ومعلى المعقولات المعلى المعلى ومعلى المعلى ال

على العين التي العقل الذي بالقوة كنسبة الشمس الى العين التي هي بصر الما يكون بصرا ولا بصرا القوة ما دامت في ظلمة فان البصر الما يكون بصرا والقوة ما دام في ظلمة ومعنى الظلمة هو الاشفاف بالقوة وعدم الاشفاف المنفاف الاشفاف المنادة عن محاذاة منير فاذا حصل الضو في البصر وفي الموا وما جانسه الالوان مرئية بالفعل حصل في هي الضو بصران بالفعل وصادت الالوان مرئية بالفعل

^{46,23-47,7} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 236-247.

 $^{^{14}}$ نلك الذات التي كانت . I,L om. — 15 J om. نلك الذات التي كانت . I,L om. — 15 J om. بالفعل ... بالفعل ... بالفعل ... 16 DE, etc. وريب الشبه... بالفعل ... بالفعل ... 17 J omit. 17 J omit. 17 J omit. 18 J iت معقولات بالقوة معقولات ... 19 F om. بالقوة معقولات ... 18 Om. 18 J om. بالقوة معقولات ... 19 Om. 19 معقولات بالغعل ... 19 J om. بالقوة معقولات بالغعل (15 C نات معقولات بالغعل ... 15

صور عبمانية في مواد هيولانية الى ان يرتقى الى تلك الذات ثم الى ما فوق ذلك حتى اذا انتهى الى العقل المستفاد انتهى الى ما هو شبيه التخوم والحد الذي الذي اليه تنتهى الاشياء التى تنسب الى الهيولى والمادة رواذا التقى منه فاغا يرتقى الى اول رتبة الموجودات المفارقة واول وتبة واول دتبة الموجودات المفارقة واول وتبة واول دتبة العقل الفعال

أوالعقل الفعال الذي ذكره ارسطالس في المقالة الثالثة من 32 كتاب النفس هو صورة مفارقة لم تكن في مادة ولا تكون اصلان وهو بنوع ما ما هو أعقل بالفعل قريب الشبه أن من العقل

46,16-23 DH.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 225-236.

32. — ¹ R præm. و (cf. n. 2), DH ٦, T و السادس (sed vide Notice, I,3). — 2 F,I,J.L,O,m,p و المعلل 2 F,I,J.L,O,m,p و إلى المعلل 2 F,I,J.L,O,m,p و إلى المعلل 3 F,I,J.L,O,m,p و المعلل 3 H,I,O,p,p و المعلل 3 H,I,O,p,p و المعلل 3 H,I,O,p,p و المعلل 3 H,I,D,L,T و المعلل 3 المثانية 3 المعلل 3 المثانية 3 المعلل 3 المانية 3 المعلل 3

الكون في مادة اصلا متفاضلة في الكهال والمفادقة وكان لها ترتيب ما في الوجود وتومل امرها كان اكها على هذا الطريق صورة لما هو الانقص الى ان تنتهى الى ما هو انقص وهو العقل المستفاد ثم لا ترال تنحط حتى تبلغ الى تلك الذات والى ما دونها من القوى النفسانية ثم من بعد ذلك الى الطبيعة ثم لا ترال تنحط المستفاد القوى النفسانية ثم من بعد ذلك الى الطبيعة ثم لا ترال تنحط الى ال الوجود وهو العقل المسقسات التي هي المسود في الى الوجود وموضوعها الحس الموسوعات وهي المادة الاولى واذا الوجود ألى من المادة الاولى وازية دتبة فاغا لا يرتقى الى الطبيعة التي هي التي هي المنادة الاولى واذا الرتقى من المادة الاولى وتبة دتبة فاغا لا يرتقى الى الطبيعة التي هي المنادة الاولى والته التي هي المنادة الاولى والته التي هي المنادة الاولى والمنادة
^{46,9-16} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 213-225.

³⁰. — ¹ F,I,L,O,(m),p المي : DH,R,T المي j عن j عن j + H,m,p نكن :I,J,L,O - R,T om. ايضا J : اصلا F.H,I,L,O,p,g ايضا F.H,I,L,O - يكون I,J,L,O : تكون H,p - يكن L,O,R,s,m,p,g,(k) $= DH \cup G - GF,H,I^1,L,R^1,m,(p),g : R^2 \cup (vel \cup J),$; و تو مَل فان ما ، ا° 1° , تو مَل فان ما "I" : و تو مل امر ها (O,s om. — " F (þ gt ; ما كما "I" ; ; والعقل ان J ; وكان ما s ; وان ما DH,T,B ; ويؤمل ان L,A , ويومل فان °O , ويومل ان O نتهی از انقص M : انتهی از J الانقس از J : انتهی از J الانقس از الانقس از J : انتهی از J الانقس از J : انتها انتها الانقس الانق F,I,J,L,O,T,s : يرال R, تزال H,m,p انقص وهو J om. وهو F,I,J,L,O,T,s . F,I,O,R s.p. in.: J,L,s ينحط F,I,O,R s.p. in.: بزال - ¹³ H,m تنحط F,I,O,R s.p. in.: ___ : I,J,L om. ___ مادة] gl : تلك H,I,J,L,O,s,m عبلغ gl [مادة] - يبلغ (gl ___ ببلغ (gl ___ ببلغ F,J,L,O,T,s,(g) بزال F,J,L,O,T,s,(g) بزال F,J,L,O,T,s,(g) بزال F,J,L,O, T,s,(g) يبلغ - ¹⁹ L يبلغ - ²⁰ $H,I^1,J,L,O,(s),m$ الى I^2,R,T omit. <math>- ²¹ مى I^3 I^4 I^4 I^4 om. — 22 I أخص , H,L,R2,T,s,(m,p),g اخس , O اخس ; F أحس , R1 vid. اخس ; J : وموضوعها H,I,J,L,O,R,T,s,m,p,g : الوجود F : الوجود H,I,J,L,O,R,T,s,m,p,g - احسن احسن J : اخس 25 — أبو ضوعها J : اخس

جلها ويحصل العقل المستفاد فحيناذ تحصل تلك الصور معقولة 28 فتصير تلك كانها صور للعقل من حيث هو عقل مستفاد والعقل المستفاد شبيه بموضوع لتلك ويكون العقل المستفاد شبيها بالصورة و29 للعقل الذي بالفعل والعقل الذي بالفعل شبه موضوع ومادة للعقل للعقل الذي بالفعل صورة لتلك الذات وتلك الذات شبه مادة فعند ذلك تبتدئ الصور في الانحطاط الى الصور الجسمانية الهيولانية ومن قبل ذلك ما كانت تترق قليلا قليلا الى النات ان تفادق الموادة متفاضلة المناوقة متفاضلة من المفادقة متفاضلة النات النات الفادقة متفاضلة من المفادقة متفاضلة

^{46,2-8} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 204-213.

فيصير وجودها من حيث هي معقولة عقلا ثانيا هو وجودها الذي كان لها من قبل ان تعقل في هذا العقل وهذا بعينه ينبغي ان يفهم فى « التي هي ن صور لا في مواد انها « اذا عقلت كان وجودها « في 26 انفسها هو وجودها" وهي معقولة لنا" فالقول في الذي هو منا¹ بالفعلُّ عقلُ والذي هو ُ فينا ً بالفعلُ عقل هو القولِ معينه في تلك 5 الصور التي ليست في مواد ولا كانت فيها اصلا فان الوجه الذي به " نقول " فما " هو منا " بالفعل عقل انه " فينا " فعلى ذلك المثال 27 ينبغي ان يقال في تلك " انها في العالم روتلك الصور الها يمكن ان تعقل على التمام بعد ان تحصل المعقولات كلها معقولة بالفعل او

^{45,17-46,1} DH.F.I.J[11011-330].L.O.R.T.111.p.(k).g 192-204.

[.] H,I,L,O,R,T,s هو H,I,L,O,s,m,p معنو لات g : معنو لات H,I,L,O,R,T,s هو T,g,m,p مواد s : مواد ا بالم ا بالم ا بالم ا الم ا بالم ا الم ا الم ا الم ا بالم ا الم ا الم الم الم الم الم الم . L,O,s مقل L,O,s بعقل L,O,s بعقل L,O,s بعقل L,O,s بعقل F,I,L, O,R,s,k,m,n,(g) : DH,T מזה שנו (p מזה שנו - 80 Jom. 4 pag. præced. (cf. p. 17,313). -31 مو ادها p : التي هو f : التي هي f : التي هو . J,L,m om. ك نا O ك ; J,L,m om وحود ما E ; وحودها

^{26. -} المقل F vid. الفعل - علم الفعل - 4 H,I,J,L,O,R,s,k,p نا علم الفعل - 4 F,H,I, F om. بالفعل R,T om.; p pon. ante بالفعل H,I,J,L O,R,s,k,m.p عقل F om. R : القول . 7 R* etc مالعمل F : بالفعل p om. — 6 فينا p om. — 7 العمل F : بالعمل R : وفينا P om. — 8 — موادها DH,1 ، مواد DH,1 ، مواد O om. — 8 mss. 10 : بعينه 8 — (هو القول cs om. ; المقل I,L,O ; نقو له T : نقول T : نقول H,k,m,n,p,g نقو له T : اصلا ; J om. — أيه ا : به الله T : اصلا يقو ل ; Jom. — ¹³ H في : Jom. — ¹⁴ J,L,O,T,A,B,g مما ا , مما ا , مما ا , مما ا , مما ا at non I,H,I¹,J,L,O,m,g,n,p. — والذي هو فينا بالفعل عقل I³,R, add. والذي هو فينا بالفعل عقل at non F, الصور . O om. — 18 DH add: فيما at non F ; الصور . الحا ا : انه I, J, L, O, R, T, s, m, p, g.

^{27. -} ۲ در به ال ۲٫۵,۳ به ال ۴٫۵,۲ به ال ۲٫۵ به ال ۲٫۵ به ال ۲٫۵ به ال ۲٫۵ به ال ۲۰۰۰ و ۲۰۰۰ به ال معقولات H,J,L,R^t : معقوله F,I,T , معقولة (R²), O³ (R² بحصل J,L,O,T,s : محصل

معقولات بالفعل /فالعقل بالفعل متى عقل المعقولات التي هي صور 24 معقولات التي هي صور 24 له من حيث هي معقولة بالفعل صار العقل الذي كنا نقول اولا انه العقل بالفعل هو الآن العقل المستفاد

فاذا' كانت هاهنـــا' موجودات هي صور لا في مواد ولم 25 ة تكن ْ قط صورا في مواد فان تلك اذا عقلت صارت موجودة وهي معقولة الوجود الذي كان لها من قبل ان تعقل فان قولنا ان يعقلُ الشيء اولا هو ان تنتزع الصور التي في الموادعن موادها ويصير" لها وجود" آخر" غير وجودها الاول/فاذا كانت هاهنا" اشياء هي صور لا مواد لها" لم تحتج ًا تلك الذات الى ان تنتزعها أ 10 عن مواد' اصلا بل تصادفها فللمنتزعة فتعقلها للعلى مثال ما يصادف الم ذاته من حيث هي في عقل بالفعل معقو لات الله في موادها في عقلها في معقولات الله في موادها في عقلها في

^{45,7-16} DH.F.I.L.O.R.T.m.p.(k).g 178-192.

F : صور H,I,L,O,R,m,p,g,(k) - والعقل I,O والعقل H,I,L,O,R,m,p,g,(k) : F نقوله DE : نقول H etc. مار DE مار DE : DE موره

[;] ماهية L : هينا DH,I,R , هاهنا F : - وادا R,T : فاذا F , فاذا DH,I,R , هاهنا £ : - . 25. O (non m,p) منها — 3 H,(g,m,n,p) تكن F,L,O,T يكن F,L,O,T يكن — 4 D etc. . L.O يعقل L.O : يعقل L.O : يعقل L.O : يعقل H,m,p,g,n - مولة C ; مفعولة H : معقولة — [كَ مَقَلَ ج] ; نعفل O : مقل I,T , يبقل H,L , يُعقل H,L , بُعقل O,m,n,p [sine ...] ... , ويصير (L,O,(p,g) -- الصورة O : الصور º -- نتزع I, ينتزع L,O : تنتزع H,p º . D.F.I.O.T وجود D.F.I.O.T : وجود D.F.I.O.T : ويصار DH : ويصار P.R و يصار F.R و يصار DH : ويصار DH : ماهية L : همنا O , همنا DH,I,R.s , هاهنا F : (ااخر nullibi) : اخر F,L,R , آخر O — مجتج L,O,s ؛ محتج H أقتح H أقتح L,O,s : مواد أ g,m,p واد ألل H,I,L,O,s . m; ينتزعها s, ينترعها L,T; ينزعها O: بندرعها I, بنترعها R بسترعها F بنتزعها R بنترعها الم 16 H # H أمادةا] n; [مادة] m; موادها F,H,L,O,A,S,p: مواد [,R,T,B.g موادها] أنترع] المنتزع · I,L,s فيعقلها I,L,s : فيفه الها I,L,s : تصادفها · I,L,O,T,s نيفه الها I,L,O,T,s نيفه الها I,L,O,T,s تصادفها : سادف I.O,R , يصادف F,L,T,s = على مثال E بعن مبال J. و «ad modum» و على مثال s H עצמר (תובי DH,L,O,s עצמר, תובי , תובי , מצמר, ק.m.ף עצמר, g « suam essenciam ». — 22 F

23 خارجا عن ذاته بل انما عقل" ذاته وبين انه اذا عقل ذاته من حيث ذاته عقل بالفعل لم يحصل له مما عقل من ذاته شي موجود وجوده في ذاته غير وجوده وهو معقول بالفعل بل يكون قد عقل من ذاته موجود اما وجوده وهو معقول هو وجوده في ذاته فاذ " تصير" هذه الذات معقولة بالفعل وان لم" تكن " فيما قبل أن وعقل الله معقولة بالقوة بالفعل الما انها عقلت بالفعل على ان وجودها في نفسها عقل بالفعل ومعقول بالفعل على خلاف ما عقلت هذه الاشياء باعيانها اولا فانها عقلت اولا على انها انتزعت ما عقلت هذه الاشياء باعيانها وجودها وعلى انها كانت معقولات عن موادها التي كان فيها وجودها وعلى انها كانت معقولات بالقوة وعقلت ثانيا ووجودها ليس ذلك الوجود المتقدم بل الوجودها وغلى انها مودها وعلى انها حالة على انها وجودها والمناه وجودها وعلى انها كانت معقولات بالقوة وعقلت ثانيا ووجودها التي كان الوجود المتقدم بل وحودها والمناه
^{44.20-45,6} DH.F.I.L.O.R.T.m.p.(k).g 163-178.

العالم وعدت من حيث هي معقولات في جلة الموجودات وسأن الموجودات كلها ان تعقل وتحصل صورا لتلك الذات فاذا كان كذلك لم يمتنع ان تكون المعقولات من حيث هي معقولات بالفعل وهي عقل بالفعل ان تعقل ايضا فيكون الذي يُعقل حين ينقل حين ينقل الفعل عقل ولا الفعل عقل الفعل عقل الفعل عقل النح للجل ان معقولا ما قد صار صورة له قد يكون عقلا بالفعل بالاضافة الى معقول المحتول المعقول الثاني صار عقلا بالفعل بالمعقول الاول وبالمعقول الثاني واما اذا حصل عقلا بالفعل باللاضافة بالمعقول الاول وبالمعقول الثاني واما اذا حصل عقلا بالفعل بالاضافة بالمعقول اللافلة بالفعل بالاضافة بالمعقول الاول وبالمعقول الثاني واما اذا حصل عقلا بالفعل بالاضافة بالمعقول النافعل بالاضافة بالفعل بالاضافة بالمعقول الاول وبالمعقول الثاني واما اذا حصل عقلا بالفعل بالاضافة بالمعقولات كلها وصاد احد الموجودات بان صاد هو المعقولات بالفعل فانه متى عقل الموجود الذي هو عقل بالفعل لم يعقل موجودا

^{44,9-19} DH.F.I.L.O.R.T.m.p.(k).g 146-163. [وعدّت ا, وعدّت جوءدت (cf. 11. 6). — 4 H,L,s معقو لات (ظ. 27 معقو لات) :

O مس. — 5 O om. — 5 O om. ه. ه. وعدت p om. — 5 O om. — 6 F (non p, etc.) om. 10 verba (cf. n.3) المعامل p مارت حینئذ ... هی معقو لات p om. p odd. p odd. p odd p o

21

وضع واحيانا هي كم واحيانا هي مكيفة بكيفيات جسمانية واحيانا يفعل واحيانا ينفعل واذا حصلت معقولات بالفعل ارتفع عنها كثير من تلك المقولات الاخر فصار وجودها أوجودا اخر ليس ذلك الوجود وصارت هذه المقولات او كثير منها يفهم معانيها فيها على انحا و اخر عير تلك الانحا و مثال ذلك الاين المفهوم وفيها فانك اذا تاملت معنى الاين فيها اما ان لا تجد فيها شيئا من معانى الاين اصلا واما ان تجعل اسم الاين يفهمك فيها معنى وذلك الحن على نحو اخر

فاذا عصلت المعقولات بالفعل صارت حيننذ احد موجودات

 $m_{s}(p)$ حصلت : F صارت + 3 H,I,L,O,R,T,s,(k) المقولات , g « intellecta » : $m_{s}(p)$

^{44,1-9} DH.F.I.J [non 3¹³-9].L.O.R.T.m.p.(k).g 135-146.

^{: «} g «situs» وضع Nos وضع Nos (متى و مرة) (s om ; وحينًا (F (non p) : ومره I و مرة) و مرة H,I,J,L,O,R,s,p ذات ومرة وضع ; m وَمُع ; m ذات وضع -5 +6 +6 ذات وضع -5 +6 ذات وضع -5 +6 ذات وضع -5 +6 أذات ومرة وضع -5 أذات وضع -5 أذات وضع -5 أذات ومرة وضع أذات ومرة وضع أدات ومرة وضع أدات ومرة وضع أدات ومرة وضع أدات ومرة وصع أدات ; هی $\{x, y, y, y\}$ واحیانا ($\{x, y, y, y, y\}$ می $\{x, y, y, y\}$ واحیانا هی $\{x, y, y, y\}$ واحیانا و احیانا I^{1} , J om. ; I^{2} مکیفنا I^{2} هی کم واحیانا I^{3} , I^{2} هی کم واحیانا I^{3} این I^{3} , I^{3} ; تفعل DH,(m,g): نعمل DH,(m,g) بغمل F,R بينعل DH,(m,g) بمكنفه و تعالى المجاها ع و المحافظة و المحا — بان ينفعل S ; تنفعل DH,(m,g) : ننفعل S , O,R , ينفعل F,I,J,L - بان يفعل S ; بغمل الم 1º H,I,I,O,ς المعقولات F,J,L,O,Τ,m المتولات H,I,R,s,p,g : واذا H,I,L,O,ς H, I,J,L,O,R,T,s,(m,g) فصارت : F فصارت - ¹³ J om. 4 pagin. seq. (cf. p. 21,3³⁰). — ; اذ صارت DH ; وصار ت E وصارت (# F,I,O,s,(m,p,g ن د لك C : ذلك O : ذلك 14 g* etc. — المعقولات L,O,s,m,g : المقولات L,O,s,m,g المعقولات E ; او صارت . L,O نفهم I,R نفهم T,R باخر L,O : اخر L,O : اخر L,O : فهم T,R بغهم T,R بغهم T,R و المراتبة : فيها F,g om. — 20 H,T,m,p,g غير تلك الانحاء O,R,s,m,p : غير تلك الانحاء : بيها كالم المراه : بيا المحاد المراه : بيا المحاد : فيها كالمراه I,L,O منه ; s منه — 21 H,I',I.,O,R,s,m ان : F,p om.; I° ind. — 22 H,I,L,O,R,s,m,p, g نيه الاين F om. — 23 H,(I),L,O,s,m,p الاين g vid. [الا ان] -- 24 Nos فيها R g « ...faciet te acquirere »; F,s (non m,p) نفيمك DH,I,O(?),T فيمك , L فيمك فدلك R,T : وذلك F,H,I,L,O,s معنى I,R,T : معنى F,H,I,L,O,s الله المراك R,T عنو 21. — الذّ الله (O,R) عادًا (f (non k,m,p) الذّ الله عند ' H,I,L,S,(g) فادا (O,R,S,

⁽¹⁾⁻²

قولنا فيها انها عاقلة ليس هو" شي " غير ان المعقولات صارت صورا لها" على انها صارت هي بعينها تلك" الصور " فاذًا" معنى انها عاقلة بالفعل وعقل بالفعل ومعقول بالفعل معنى " واحد بعينه و لعنى واحد بعينه و المعقولات هي التي كانت بالقوة معقولات فهي من قبل 19 أن تصير معقولات بالفعل هي صور في مواد هي خارج النفس واذا حصلت معقولات بالفعل هي صور في مواد وجودها من حيث هي معقولات بالفعل هو وجودها من حيث هي صور في مواد وجودها في نفسها ليس هو " وجودها من حيث هي معقولات بالفعل هو وجودها من حيث هي معقولات بالفعل هو المعلم من حيث هي صور في مواد وجودها في وحودها في وعودها في وحودها في وحودها في وحودها في وحودها هو تابع لسائر ما يقترن بها فهي مرة اين ومرة متى ومرة نفسها في مرة اين ومرة متى ومرة "

^{43,16-44,1} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 123-135.

præc. معقولات فاضا معقولات بالفعل præc. معقولات فاضا معقولات بالفعل præc. præ

^{19. — &}lt;sup>1</sup> F هـ : p [بالقوة] ; H,I,J,L,O,R,T,s,k,m.g om. — ² Ita H,I,J,L,O,T s,m,(g,k) هـ ³ H,J,L,k,m,(p) تصير , I تصير : J,s يصير : J om. — ⁵ L هـ موادها : L,O هـ : L,O هـ : L,O هـ ; J مـ قن وجودها : R,T مـ من HD : هـ وجودها : R,T مـ فان وجودها : R,T مـ فان وجودها : R,I,J,L,O,R,m,p : فان وجودها : R,I,J,L,T,p انفسها -g add. α uel in materitis ». — enim esse ». — ⁹ F,H : نفسها : R,I,J,L,T,p انفسها -g add. α uel in materitis ». — -g F,I,J,L : -g د المسمو وجودها : -g المسمو وجودها : -g المسمو وجودها : -g المسمو وجودها : -g نفسها ليس هو وجودها : -g المسمود في كل مواد -g ، معقولات بالفعل صور في كل مواد -g ، معقولات بالفعل

R,T ; هـى O ; انفسها شى. L , نفسها شى J ; انفسها هـى I,s,p : نفسها هـو F,H : نفسها هـو T,s,p : نفسها هـو. Non g,k) مـــ و تارة F ; و مره I , و مرة H,J,L,O,R,s ـــ و وجو دها فى نفسها هـو. non g,k)

الله الذات التي ساها ادسطو في كتاب النفس عقلا بالقوة فهى ما الله الذات التي ساها ادسطو في كتاب النفس عقلا بالقوة فهى ما دامت ليس فيها شيء من صور الموجودات فهى عقل التقوة فاذا حصلت فيها صور الموجودات على المثال الذي ذكرناه صارت تلك عصلت فيها الفعل فهذا معنى العقل بالفعل فاذا حصلت فيه المعقولات التي انتزعها عن المواد صارت تلك المعقولات معقولات بالقوة بالفعل وقد كانت من قبل ان تنتزع عن موادها معقولات بالقوة وهي اذا انتزعت حصلت معقولات بالفعل بان حصلت صوراً لتلك المذات لا الذات الفعل معقولات الفعل بالفعل معقولات الذات المعقولات الفعل معقولات الله المناهمة ولات بالفعل معقولات الله المناهمة ولات بالفعل معقولات المناهمة ولات بالفعل معقولات الله المناهمة واحد بعينه واحد المعتولات الفعل الفعل الفعل شيء واحد بعينه واحد المعتولات الفعل الفعل المناهمة المناهمة المناهمة المناهمة واحد المعتولات الفعل المناهمة المناهمة المناهمة المناهمة واحد المعتولات الفعل الفعل المناهمة واحد المعتولات الفعل الفعل المناهمة واحد المعتولات الفعل الفعل المناهمة واحد المعتولات الفعل المناهمة واحد المعتولات الفعل المناهمة واحد المناهمة واحد المعتولات المناهمة واحد المنا

^{43,6-16} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 110-123.

__ الحياز O : انحياز ²⁰ __ وقد T : قد¹⁹ __ قد T : قد¹⁹ __ بلك R , بلك g «illa» : F,m om. — ألحياز O : انحياز O : أنحياز O : قد T : قد T : قد T : قد T : قد تالك الحلقة g «illa» : F,(s),g om. (homot.) lin. pr. تلك الحلقة at non H,J,O,R,m,p.

^{18. — &}lt;sup>1</sup> H,I,O,s,g,(m,p) حصلت : J,L om. — ² J omit. المقاولات المقولات باتر عها عن المواد المقولات ناتر عها عن المواد المقولات باتر المقولات باتر المقولات باتر المقولات : J^* , L,O,R,p المقولات : J^* ,L,O,R,p om.; J^* , J^*

تلك الذات التي تشبه الواد الجسمانية المائة وموضوعا لتلك الصورة وتفارق السائر المواد الجسمانية بان المواد الجسمانية المائة تقبل الصور الصورة في المطوحها فقط دون اعماقها في هذه الذات ليست تبقى ذاتها متميزة 16 عن صور المعقولات حتى يكون لها ماهية منحازة وللصور التي وفيها ماهية منحازة بل هذه الذات نفسها تصير تلك الصور كما لوقيمت النقش والخلقة التي تخلق بها شمعة ما مكعبة او مدورة فتغوص النقش والخلقة فيها وتشيع وتحتوى على طولها وعرضها وعمقها باسرها فحيننذ تكون تلك الشمعة قد المادت هي تلك الخلقة بعينها من غير ان يكون لها انحياز عماية الون ماهية تلك

^{42,21-43,6} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 99-110.

[—] الصور O,s,k الصورة (non m,p) om. — الله المبارك المبارك الصورة (الصورة F,O,T,s و فارق المبارك المب

^{16. — &}lt;sup>1</sup> H,s,(m,p,g) تبقى J,C,R,T المقولات J,C,R,T المقولات P (معقولات) بالمقولات P (معقولات) بالمقولات O : المعقولات المقولات H,I,J,L,s,m أسلود O : صور S المعقولات J add. المقولات H,I,L,O,s,m,p,g. — 6 J,L,O,s المقولات DH : يكون DH : يكون P,R,S om. 5 verba والمصور I,J,L,O : والمصور I,J,L,O : والمصور I,J,L,O,S om. 5 verba : والمصور I,J,L,O,B : والمصور E,J,L,O,B المسورة H,I,J,O,S,m المسورة H,I,O,B : المصورة H,I,O,B : المصورة H,I,O,B : المسورة H,I,O,B : المسورة H,I,O,B : المسورة H,I,O,B : المسورة ا

عن موادها التي فيها وجودها الا" بان "تصير" صوراً للهذه "الذات وتلك الصور" المنتزعة عن موادها "الصائرة صورا قي هذه الذات التي هي المعقولات واشتق لها هذا الاسم من من اسم تتلك الذات التي على المتزعت صور الموجودات فصارت وصورا لها وتلك الذات شبيهة عادة تحصل فيها صور الا انك اذا توهمت مادة ما جسمانية مثل عادة تحصل فيها صور اللا انك اذات وهمت مادة ما الصورة في مسمعة ما نقش فيها نقش فيها نقش فصار ذلك النقش وتلك الصورة في المادة باسرها حتى صارت المادة بجملتها كما هي باسرها هي تلك الصورة بان شاعت فيها الصورة قرب وهمك من من تفهم من حصول صور الاشيا في الصورة قرب الشيا في الصورة قرب المناه في المناه ف

^{42,13-21} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 89-99.

¹⁵ $YI: J, L. om. — <math>^{16}$ F, s بان H, I, J, L, O, R, T, m.p بان $g \in ut \in ...$ m.p نا $g \in ut \in ...$ m.p نا $g \in ut \in ...$ m.p $g \in I, T$ $g \in I, L, O, S$ نا $g \in I, L, O, S$ $g \in I, S$ $g \in I$

^{15. — &}lt;sup>1</sup> H,s فصل جمل المجارة بالمجارة بالمجار

استقريت ما يستعملونه من المقدمات الاول تجدها كلها بلا استثنا و مقدمات مأخوذة عن بادى الرأى المشترك فلذلك صاروا يومون شيئا ويستعملون غيره مي

واما العقل الذي يذكره في كتاب النفس فانه جعله على اربعة 13٪ انحاء عقل بالقوة وعقل بالفعل وعقل مستفاد والعقل الفعال الفعال

فالعقل الذي هو بالقوة هو نفس ما او جز انفس او قوة من 14 قوى النفس او شي ما ذاته معدة او مستعدة لان تنتزع ماهيات الموجودات كلها وصورها دون موادها فتجعلها كلها صورة لها او صورا لها وتلك الصور المنتزعة عن المواد ليست تصير منتزعة

^{42,5-13} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 77-89.

^{13. — &}lt;sup>1</sup> R præm. آ, DH •, T والمنامس (sed vide Notice, I, 3). — ² F,I,J,L, O,R,p والمنامس (sed vide Notice, I, 3). — ² F,I,J,L, O,R,p و المنام : DH المنام : DH المنام : A I,L,O,T,m,p و المنام : Chap : يذكره المنام : DH,T,t (non F,J,L,O,R,k,m,p,g) add. ... والمنام : F³ (دار المنام : F³ (دار المنام : F³ والمنام : H,I,J,L,O,s,(k,m) و تال : الفعال : F³ الفعل : T,J,L والمنام : المنام : الفعال : T,J,L والمنام : المنام : المنام : الفعال : T,J,L,O,s,m,p و المنام : ا

^{14. — &}lt;sup>1</sup> H,I,J,L,O,(s) فالعقل : DE والعقل : m [اما العقل] — ² F,H,T,p هو : I,L,O,R,s,m om. — ³ H,I,L,O,s,m,(k,p) نفس ما : g «ipsa anima». — ⁶ H,I,J, ; g «ipsa anima». — ⁶ H,I,J,L,T,g نخت و g «ipsa anima». — ⁶ H,I,J,L,T,g نخت و g «ipsa anima». — ⁶ H,I,J,L,T,g نخت و g «ipsa anima». — ⁶ H,I,J,L,T,g » g «ipsa anima». — ⁶ DH,I,O,B,S,g (in anima) : g «in anima». — ⁶ DH,I,D,R,T,S (in anima) : g «in anima». — ⁶ DH,I,D,R,R,T,S (in anima) : g «in anima». — ⁶ H,I,O,S,g «in anima». — ⁶ H,I,O,T : g «in anima». — ⁶ H,I,O,S,g «in anima». — ⁶ H,I,O,T : g » g «in anima». — ⁶ H,I,O,T : g » g «in anima». — ⁶ H,I,O,T : g » g «in anima». — ⁶ H,I,O,T : g » g «in anima». — ⁶ H,I,O,T : g » g

اليها في كل زمان قضايا لم تكن عنده فيها تقدم ويتفاضل الناس في هذا الجزع من النفس الذي سهاه عقلا تفاضلا متفاوتا ومن تكاملت فيه هذه القضايا في جنس ما من الامور بهمار ذا رأى في ذلك الجنس ومعني ذي الراي هو الذي اذا اشار بشي ما قبل رايه ذلك من غير ان يطالب بالبرهان عليه ولا يراجع وتكون مشوراته مشوراته مقبولة وان لم يقم على شي منها برهانا ولذلك قلما يصير النفس الى طول والسفة الا اذا شاب لا لا حاجة هذا الجزء من النفس الى طول والتجارب الذي ليس يكون الافي طول الزمان ولان تتمكن وليه التجارب الذي ليس يكون الافي طول الزمان ولان تتمكن فيه ويتمال القضايا

(12) م المتكلمون يظنون بالعقل الذي يرددونه فيها بينهم انه هو العقل 10 الذي ذكره ارسطو في كتاب البرهان ونحو هذا يومون ولكنك اذا

^{41,18-42,5} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 65-77.

تكن P - 1 اليه P - 1 الي P - 1 الجزو P - 1 الدو P - 1 الجزو P - 1 الدو
[;] ارسطوطالیس H,J,L,T : ارسطو F : سرده H,J,L,T : یرددونه H,J,L,T : H,J,L,T : بومون H,J,L,T : باتمون H,J,

من اجزاء النفس هي مبادي المتعقل والداهي في سبيله ان يستنبط من الامور الارادية التي شانها ان تو ثر او تتجنب أرونسبة هذه القضايا الى ما يستنبط بالتعقل كنسبة اللك القضايا الاول التي هي مذكورة في كتاب البرهان الى ما يستنبط بها فكا أن تلك هي مذكورة في كتاب البرهان الى ما يستنبط بها فكا أن تلك مبادي العلوم النظرية يستنبطون بها ما شانه من الامور النظرية ان يعلم ولا يفعل كذلك هذه هي مبادي مبادي للمتعقل والداهي فيا شانه ان يستنبط من الامور الارادية

وهذا العقل المذكور في المقالة السادسة من كتاب الاخلاق 11 وهذا الغلال الغلاق 11 وهذا الانسان طول عمره وتتمكن فيه تلك القضايا وينضاف 10 يتزيد مع الانسان طول عمره وتتمكن فيه تلك القضايا وينضاف

^{41,10-18} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 54-65.

רוה ש ; وهذه J ; وهذا به R¹ , وهذا هو F : وهذا هو K¹ , وهذا وهذا إلى H,I,L,O,R²,g,m,p ; وهذا هو T : -- ² DE يترايد H ; يريد J,L : بتريّد DE ، يترايد F ، يتريد I , يتريّد J,L : بتريّد B « in », k ב -- ² F,I.J,O ; و يتمكن H ; فيتمكّن D ; و ي ... T : و تتمكن L ، و يتمكن و تمكن

المعرفة الاولى " لا بفكر " ولا بتأمل " اصلا واليقين " بالمقدمات التي صفتها " الصفة التي ذكر ناها " وتلك المقدمات " هي مبادي العلوم النظرية

و الما العقل الذي يذكره في المقالة السادسة من كتاب الاخلاق فانه يريد به جز النفس الذي يحصل فيه الملواظبة على اعتياد وهن شيء شيء مما هو في جنس جنس من الامور وطول تجربة شيء شيء مما هو في جنس جنس من الامور وطول الزمان اليقين شيء مما هو في جنس جنس من الامور على طول الزمان اليقين بقضايا ومقدمات في الامور الارادية التي شانها ان تو ثر الو تجتنب في المقال ومقدمات في النفس سماه العقل في المقالة السادسة من كتاب فان ذلك الجزء من النفس محصل للانسان بهذا الوجه وفي ذلك الجزء 10

^{41,1-10} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 44-54.

[:] نفكر ا , بفكر g hic inserit 7 verba واليقين...ذكر ناها (cf. p. 9, 1²³). — ²⁴ H,m,p,g بفكره إ , بفكر و , بفكر و , بفكر ا , بفكر و , بفكر ا , بفكر و , بامل و , بامل بفين ا , بالمين المين النفس ا , بالمين المين النفس ا , بالمين المين النفس ا , بالمين المين المين النفس ا , بالمين المين النفس ا , بالمين المين النفس ا , بالمين النفس ا , بالمين النفس ا , بالمين النفس ا , بالمين النفس المين
^{; [}ومن] gt : في H,I,J,L,O - محصيل : J,L,O بمصل : J,L,O بمصل : عصل عصل : [ومن]

يقبله العقل فاغا يعنون به المشهور فى بادئ راى الجميع فان بادئ الراى المشترك عند الجميع او الاكثر يسمونه العقل وانت تتبين ذلك متى استقريت كلامهم شيئا شيئا عما يتخاطبون فيه وبه او الا الفظة الفظة الفظة الفظة المنا على المنا على المنا على المنا على المنا المنا على المنا على المنا الم

والطبع العقل الذي يذكره السطو في كتاب البرهان فانه الملاق العنى المنفس التي بها يحصل للانسان اليقين بالمقدمات الكلية الصادقة الضرورية لا عن قياس اصلا ولا عن فكر بل بالفطرة والطبع او من صباه او من حيث لا يشعر من اين حصلت وكيف حصلت فان هذه القوة جزء ما من النفس يحصل الها الما الما النفس يحصل الها الما الما النفس يحصل الها الما الما النفس يحصل الها الما النفس يحصل الها الما النفس النفس الما النفس الما الله الما النفس النفس الما النفس الما النفس الما النفس الما النفس النفس الما النفس النفس النفس النفس النفس الما النفس ا

^{40,15-41,1} DH F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 34-44.

J,O om. — ⁹ H,g يقبله العقل $(s \circ i)$: او $(s \circ i)$: او $(s \circ i)$: او $(s \circ i)$: المجهور $(s \circ i)$: $(s \circ$

^{8. — &}lt;sup>1</sup> R præm. $\overline{\ }$, DH præm. $\overline{\ }$ (sed vide Notice, I,3). — ² m (non g,k) add. [llllll] — ⁸ H,m,p,(g) : lllll : lllll : lllll : lllll : llll :

الروية في استنباط الشرور" ما بلغ لم يسموه عاقلا والطائفة الاخرى التي تسمى" الانسان لجودة" رويته" فيا ينبغى ان يفعل بالجملة عاقلا فانها متى روجعت فيمن هو شرير وله جودة روية" فيا ينبغى ان يفعل من شراه هل أيسمى أعاقلا توقفوا او" امتنعوا صار مرجع يفعل من شراه هي يعنونه بالعاقل الى معنى المتعقل ومعنى المتعقل ومعنى المتعقل من عند ارسطو هو الجيد الروية في استنباط ما ينبغى ان يفعل من افعال الفضيلة في حين ما يفعل في عارض عارض اذا كان مع ذلك فاضلا بالخلقة

رك من العقل الذي يردّده المتكلمون على السنتهم فيقولون في الشيء هذا من يوجبه العقل أو ينفيه العقل او يقبله العقل او لا 10

^{40,7-15} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 24-34.

om. ; $g \propto \text{dicitur } n. - 8$ يكن R, R وان R, R, R, R وان R, R, R وان R, R وان R, R, R وان R, R, R وان R, R, R وان R, R وان R, R وان R, R وان R وان R, R وان R

^{6.} — 4 F,(I),O,A,(k),p,g المقل R المقل P , DH,J,L,B والمقل P . P

آما [: و اما ² - ¹ R præm. بر (sed vide Notice, I,3). - ² المغل الثانى] بر ده المغل البانى : آما و المغل الثانى : آما و : بر دده F,I,O بر دده المغل الثانى : آما المغل الثانى : آما بر دده F,I,O بر دوه المغل : آمانى
كان شريرا وكان "يستعمل جودة رويته في هو عندهم شر" وقفوا وقفوا وقفوا الله يسموه على عاقلا والماء والماء والماء والماء والماء والماء والمراه وا

39,20-40,6 DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k). $- [7^{45}-9]g$ 21-24.

H,I,O,R ; رؤيته L,O : رويته 20 ← فكان J,L ; اوكان F,m,p² : وكان H,I,O,R وكان H,I,O,R وكان H,I,O,R و DH,I,J,L,O,R,T,m : او P,p : عندهم شر J,L,m : عندهم شر J,L,m و قنوا O : عندهم شر - ²⁴ F ان يسمّوه : H,(I),J,L,O,(R),p من تسميته - ²⁵ R² etc. عاقلا : R¹, Τ,Β om. -²⁶ F,I,J,L,O,R : سألوا R : سئلوا F,H,I,J,L,O, به خاذا H : واذا R : واذا R : واذا P,I,J,L,O,R و الم عن من , H,I,J,L,O,R,m عن من : p [vid. عن تسمية من F,I,T عن من , H,O,(m,p) : J,L om. — 32 H,m هل 31 : هل 31 - رؤيته 10 : رويته 30 - 31 ; استعمل المارة : يستعمل 0, منكرا IJ,J,L ; ماكرا H,I²,R,T : نكرًا (?) 33 Nos, F : داهيا I,J,L,O : داهيا عده H,I,J,L (Γ), من عن من J,O هذين من (ا باكرا . T' vid. ا كرا . 34 H,J,L,(Γ), مكرا . اكرا . 35 ا كرا — رؤيته L.O : رويته ® — [اغا يلزم] m ; يلزم ايضاً DH,T : ايضاً يلزم F,J,J,L,O,R,⊅ : " , ليفعل F,J,L,O ويته 80 : الافعال DH : افعال F,H,I,J,L,O,R,m,p — رؤيته 10 : رويته 80 DH : افعال R vid. افعال F,I,J,L.O,R,p : في F : وفي F : في - 43 F,I,J,L.O,R,p : لعفعل DH,(p) الافعال ; m omit. — 44 Nos, J ليجتنب , F ليجتنب , I ليجتنب : DH, (p), المتعقل vel سحس ; R ليحسب ; L vid. لتجنب — 45 DIETERICI, H,O,(m),p المتعقل F,I vid. المعقل R,T المعقل L,B التعقل J,A العقل - g om. 10 iin. pr. (cf. p. 5,61). . فيا H,O*,T,B,m,p : فيمن F,J,L,O,A : فيمن H,O*,T,B,m,p = - والجمهور F,J,L : فالجمهور المرابع , تعطى J om. – 5 H : طائفة . J om. – 5 لل يمنون (I),J,L,O : يمنونه H,T,m,(p) : يمنونه : يكون H,I,L,O,m,p نفسها DH: انفسها F,I,J,L,O,R - يعطى J,L,O : بعطى J,L,O : بعطى

استنباط ما ينبغى ان يوش من خير او يتجنب من شر ويمتنعون أن يوقعوا هذا الاسم على من كان جيد الروية الحق السنباط ما هو شر بل يسمونه نكرا وداهية واشباه هذه الاسماء وجودة الروية في استنباط ما هو في الحقيقة خير ليفعل وفي استنباط ما هو هو شر ليتجنب هو تعقل في الحقيقة خير ليفعل على المعنى المعنى والكلى ما يعنيه الرسطو بالتعقل واما من سمى معوية عاقلا فانه الداد به جودة الروية في استنباط ما ينبغى ان يوش او يتجنب على الاطلاق وهولا، متى تواقفوا في المر معوية او امثاله بان يراجعوا في من هو عاقل عندهم هل يسمون بهذا الاسم من يراجعوا في من هو عاقل عندهم هل يسمون بهذا الاسم من

39,12-20 DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k). [1-61] g 15-21.

4 2.A. Verbo 'dqil homines intendunt muta'aqqil;—3. Sive nonnisi [ALFAR.

الما العقل الذي به يقول الجمهور في الانسان انه عاقل فان 2 وحج ما يعنون به هو الى التعقل وذلك انه ربا قالوا في مثل معوية انه كان عاقلا وربا امتنعوا أن يسموه عاقلا ويقولون العاقل يحتاج الى دين والدين عندهم هو الذي يظنون هم انه هو الفضيلة فهو لا أن يعنون بإلعاقل من كان فاضلا وجيد الروية في 3

^{39,5-12} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 6-14.

^{- &}lt;sup>14</sup> R : H,I,L,O,s,m,p : والرابع); رابعها [: والرابع H,I,L,O,R,g,k,m,p : آ - كات الاحلاق في المقاله السادسه منه : المقالة السادسة من كتاب الاخلاق : H,I,L,O,s,k,p : خامسها [: والمخامس الم,L,D,s,k,p : يذكره H,I,L,O,s,k,p : ألمامس ; خامسها [: والمخامس الم,L,D,D,s,c,c) : والمخامس الم,L,L,O : والمخامس الم,L,L,O : والمخامس الم,L,k,p : السادس (k),m add. والسادس (L,k,p : والسادس H,I,O,s : والسادس H,g,p, etc.

بسم الله الرحمن الرحيم⁴

فال محمد به محمد رمنی الله عنهما *

1 اسم العقل يقال على انحاء كثيرة

آ ° الشي الذي به يقول الجمهور في الانسان انه عاقل

أ العقل الذي يردده المتكلمون على السنتهم فيقولون هذا مما أقلى العقل العلى العقل العلى العقل ال

العقل الذي يذكره الاستاد ارسطاليس وفي كتاب البرهان البرهان المنافق الفي المنافق المن

^{39.1-5} DH.F.I.J.L.O.R.T.m.p.(k).g 2-6.

¹ F,H,I,J,L,O,T باسم الله الرحمن الرحمن الرحم præm. باسم الله الرحمن الرحمن الرحم p ومه نوفيعى p [قال ابو نصر p : قال محمد س محمد رضى الله عنها p " p وبه نسمين p (قال p) ومه موفيعى p ; قال رئيس مدن العلم و بقعة الحكمة (افيلسوف المعلم الثانى ابو نصر فارا بي p (قال p) p (قال p

رسالة في العقال في العقال العقال العادابي نصر محمد به محمد الفادابي

SIGLES ET ABRÉVIATIONS

En arabe.

- A Man. arabe Add. 7518. Rich. du Brit. Mus. de Londres. Daté 1105/1694. Voir p. x1 et p. 1x.
- A Le man. A connu par des citations. Voir p. xi.
- B Man. arabe « Lbg. 368 » de la Staatsbibl. de Berlin (XVe s.). Voir p. xi.
- B Le man. B connu par des citations. Voir p. xii et p. ix.
- D L'édition princeps DIETERICI (Leyde, 1890). Voir p. ix et p. x, n. 5.
- F Le man. arabe 5316 de la Bibl. Fatih, à Stamboul (XIIe-XIIIe s.). Voir p. XII.
- H Impression égyptienne (Le Caire, 1325/1907). Voir p. x.
- I «Arabic Mss 3832» de l'India Office, à Londres (XIe/XVIIe s.). Voir p. xII.
- J Man. arabe 764=386 de l'Université Saint-Joseph, à Beyrouth (XIX s.). Voir p. xII.
- L Man. arabe «Add. 16,660» du Brit. Mus. de Londres (XVII s.). Voir p. xIII.
- O «Arab. d. 84» de la Bodléienne, à Oxford. Daté de 1040/1630. Voir p. xIII.
- R Man. ar. 1461 de la Bibl. Ragip Pacha, à Stamboul (XVe-XVIe s.). Voir p. xiv.
- T Man. 634 (nº 9014) de la Bibl. du Parlement, à Téhéran (xviiº s.). Cf. p. xiv.
- s Éd. lithogr. (Téhéran, 1282/1865) des Al-Asfár al-arba'at d'Acu-Chiraziy. Voir p. xv.

En latin.

- g Édition Gilson (Paris, 1930) de la traduction latine. Voir p. xvi.
- g^* Apparat critique de g. Voir p. xvII.
- t Citations faites par G. Théry, O.P. (Kain, 1926). Voir p. xvi.

En hébreu.

- k Man. hébr. 984 (Or. 119), 1º de la Bibl. Nat. de Paris (XVe s.). Voir p. xvIII.
- m Man. «hebr. 125 » de la Bayer. Staatsbibl. de Munich. Voir p. xix.
- p Man. hébreu 185 (a.f. 110), 9° de la Bibl. Nat. de Paris. Non daté. Voir p. xvII.
- [1,2] Graphies successives. [0,1] Graphie originelle et retouche. [1] Graphie secondaire, marginale ou interlinéaire.
- () Discordance sur un point accessoire, ou imprécision. Voir p. xxIII.
- / Passage d'une ligne à l'autre.

add.: addit, addunt. — c.: cum. — del.: delevit. — hom., homol.: homoioteleuton. — ind.: indistincte, indeterminate. — in., i.in.: in initio. — i.m., in marg.: in margine. — mill.: « millimètres ». — om.: omittit, omittunt. — s.p.: sine puncto. — spat. vac.: spatium vacuum. — vid.: videtur, videntur.

Chacune des unités critiques est ordinairement divisée en deux membres par les deux-points (:). Le premier membre est réservé aux témoins de la lecture admise dans le texte ; dans le second sont groupées les variantes diverses, distinguées les unes des autres par une virgule (,) ou un point-et-virgule (;). Parfois le premier membre est abrégé ou supprimé, ayant paru inutile. Lorsqu'un témoin ne concorde pas sur un point accessoire avec ceux auxquels il est joint, ou lorsque son témoignage est infirmé pour une cause accidentelle, le sigle est mis entre parenthèses. Lorsqu'un mot arabe suggéré par une traduction n'a été rencontré dans aucun manuscrit arabe, il est placé entre crochets, parce qu'il dépend d'une interprétation de l'éditeur.

Une fois constituée, chaque unité critique fournit, en principe, toutes les lectures des divers témoins (T excepté: cf. p. xiv). Mais, comme le relevé des variantes est resté positif tout le long de notre travail et n'a jamais été complété ex silentio, il y a des cas où plusieurs manuscrits ne sont pas nommés. Dans ces cas, on se rappellera que c'est H qui a servi de base à nos collations.

4° ORTHOGRAPHE ET PRÉSENTATION TYPOGRAPHIQUE. — L'orthographe la plus ordinairement suivie est celle du manuscrit arabe le plus ancien, F. Mais j'ai gardé une certaine liberté.

Le sectionnement de l'opuscule sera moins accentué qu'il ne l'était jusqu'ici et affectera moins de symétrie. On sait pourquoi (voir p. v1). — La numérotation marginale de paragraphes a été, en conséquence, établie continue d'un bout à l'autre de l'opuscule, sans trace de sectionnement. Dans quelle mesure ces paragraphes coïncident-ils avec les signes de division trouvés ailleurs, je ne l'ai indiqué que rarement. Les manuscrits ne paraissant livrer que des interprétations de copistes ou de lecteurs, je me suis contenté de m'en inspirer. — Quelques alinéas des précédentes éditions ont été retenus (parfois un peu déplacés). Une fois le procédé admis, j'ai évité d'en raréfier l'application afin de ne pas paraître donner à chaque cas une importance qu'il n'est nullement dans mon intention de leur donner.

5° TITRES COURANTS ET INDEX. — Les titres courants ont été rédigés indépendamment de la traduction latine, à laquelle cependant a été demandé un minimum de contrôle. Afin d'éviter les confusions, les principaux termes techniques arabes ont été simplement transcrits.

Les *Index* sont rédigés sans parcimonie et de telle sorte que, tout en remplissant leur rôle, ils répondent à quelques-unes des questions que ne manqueront pas de se poser les lecteurs. Massignon (L.). — Notes sur le texte original arabe du « De Intellectu » d'Al Farabi, Extrait des Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen âge, t. IV, p. 151-158 (Paris, J. Vrin, 1930). — Montre par quelques exemples l'insuffisance de l'édition de Dieterici; établit une « Table de concordance latine-arabe des termes techniques » (p. 154-156); et reproduit, pour la partie absente des éditions arabes, la version latine de Rosenstein (voir plus haut, p. xvII) faite sur l'hébreu.

Madkour (Ibrahim), Docteur ès Lettres. — La place d'al Fârâbi dans l'école philosophique musulmane. Préface de M. Louis Massignon, Professeur au Collège de France (Paris, VIe, Adrien-Maisonneuve, 5, rue de Tournon, 1934). — Consacre plusieurs pages à notre opuscule, étudié à l'aide des meilleurs travaux européens; considère l'édition Dieterici comme plus correcte que celle du Caire, tout en concluant, p. 224, que « les écrits d'al Fârâbî doivent être publiés de nouveau ». Est nettement favorable (p. 149) à l'authenticité de la dernière partie, connue par les traductions.

Dans d'autres ouvrages ou articles j'ai encore trouvé d'utiles informations pour l'établissement du texte, en particulier dans ceux de T. de Boer, Alb. Nagy, D. Neumark, M. Horten, A.-M. Goichon.

III. — Notre Édition.

- 1º PLAN GÉNÉRAL. Notre but est de faire connaître la *Risâlat* telle qu'Alfarabi l'a écrite. Que le texte s'écarte, ou non, des traductions médiévales, notamment de la traduction latine, cela nous intéresse personnellement, mais cela reste, pour notre rôle d'éditeur, secondaire.
- 2º ÉTABLISSEMENT DU TEXTE. Parmi les manuscrits arabes utilisés, aucun n'a été jugé digne d'être reproduit tel quel; pas même F, qui a conservé la recension intégrale, et se recommande en outre par son ancienneté. Nous avons donc tenu compte, dans l'établissement du texte, des autres manuscrits arabes et aussi de ce que nous lisions à travers les versions hébraïques et la version latine. Notons que la rédaction d'Alfarabi ne semble pas avoir été transmise avec ce respect dont furent l'objet certains grands ouvrages philosophiques arabes. Les déformations survenues, celles-là même qui intéressent les parties articulées des développements, tiennent d'ailleurs souvent à des détails de graphie dont l'importance n'apparaît que lorsqu'un nouveau copiste ou éditeur ou traducteur y perd la bonne route.
- 3° L'APPARAT. Les titres de l'Apparat indiquent, pour chaque page : les principaux documents, les pages et lignes de l'édition arabe DIETERICI, et les lignes de l'édition latine GILSON.

En résumé, si l'on évite de suivre les enchevêtrements secondaires dont la complexité ferait perdre de vue les lignes générales, on aura le schéma suivant :

Date							Date
920-930 ?	AUTOGRAPHE OU AUTOGRAPHES						920-930 ?
	[Recen	sion co	mplète	:]	[Recension	incomplète]	
	[²g] ▲g¥g		[*p]	F	,		vers 1194 XIII° s.
1314 xv-xvi• s.		[*m] m	p			B R	XV°-XVI° S.
1508 1630	éd.pr.				o [*J]		?
1638	éd.Cam.				L	T	v. 1633 xvii ^e s.
XVIIª 3.					I A		1694
1858		€d.R	los.		J	~	XIXº S.
1890					E	Ď H	1907
1930	$\widetilde{g}-\widetilde{g}$						

7° Traductions modernes et Études diverses.

Les traductions modernes ont été examinées dans la mesure où elles paraissaient capables de suggérer ou de confirmer des lectures du texte original. Et de même les études diverses, rédigées en arabe ou en d'autres langues. Nommons:

ROSENSTEIN (M.) — [Traduction latine de l'hébreu : voir p. xvII]. DIETERICI (Dr. Fr.). — Alfārābī's philosophische Abhandlungen. Aus dem Arabischen übersetzt (Leiden, E. J. Brill, 1892). — Donne la traduction allemande (p. 61-76) du texte arabe précédemment édité (voir plus haut, p. IX). Puis, afin de compléter cette « offenbar unvollendete Abhandlung » a recours à Rosenstein (p. 76,16 à p. 81).

CARRA DE VAUX (LE Bon). — Avicenne, dans la collection Les grands philosophes (Paris, F. Alcan, 1900). — Analysant l'opuscule (p. 99-103), l'auteur traduit parfois littéralement des phrases arabes, lues dans l'édition de Dieterici. — De lui dépendent beaucoup d'écrivains.

GILSON (Et.). — Les pages 126-141 de la publication signalée plus haut, p. xvi, n. 3, contiennent une traduction française de la traduction latine médiévale, soigneusement comparée avec la traduction allemande du texte arabe faite par Dieterici.

R et T sont prochement apparentés, comme le montre leur accord dans quelques additions (21,7¹⁵) ou omissions (16,8¹¹; 16,9¹; 23,1-2⁴; 25,2-3²⁰; 25,8¹⁵).

B semble devoir être placé dans le voisinage de R-T, car B est assez souvent d'accord avec eux dans les cas où ils s'opposent à d'autres.

A doit être rapproché de J-L-O plus que de B-R-T, si l'on en juge par les variantes A $(19,7^{17}; 26,5^{38}; 26,5^{42})$.

B-R-T doivent donc être distingués des autres manuscrits : cf. 16.8^{13} ; 19.6^{15} ; 26.4^{35} ; 26.5^{38} ; 26.5^{42} .

A-B-I-J-L-O-R-T, c'est-à-dire tous nos manuscrits arabes sauf F, seront placés d'un même côté, parce qu'ils ne présentent que la recension incomplète, tandis que F-g-m-p ont conservé la recension complète; et parce que les deux groupes s'opposent parfois même à l'intérieur de la partie commune: 25,66; (26,435).

g-g*, c'est-à-dire l'ensemble des exemplaires de la traduction latine médiévale, semblent bien provenir d'un même prototype [${}^{a}g$]. Tout au plus, pourrait-on conjecturer la présence de leçons marginales dans le modèle arabe.

[ag] a été rédigé d'après un exemplaire arabe.

[^{a}p], c'est-à-dire le prototype de la traduction hébraïque contenue en p, a été rédigé immédiatement d'après l'arabe, car on trouve reproduits en p certains mots arabes : f. 153 $^{\circ}$,26 (pour notre 25,6 $^{\circ}$).

 $[^{a}m]$, c'est-à-dire le prototype de la traduction hébraïque contenue en m, a été rédigé lui aussi d'après un exemplaire arabe.

 $[^am]$ et $[^ap]$ ont-ils été influencés par la traduction latine? L. Massignon (p. 152) l'affirmerait. Mais cela me paraît difficile à prouver.

F n'a été le modèle arabe d'aucune des traductions g,m,p, car, à supposer que la chronologie (et la topologie) permette l'hypothèse, elle est contredite par ce fait que F omet des passages que n'omettent pas les traductions g (15,10¹¹; 18,1⁶; 19,6¹⁶; 28,5¹⁷; 29,7⁶); ou m (19,6¹⁶; 28,5¹⁷; 29,7⁶).

[G]-[M]-[P], c'est-à-dire les modèles arabes qui ont servi aux auteurs de $[^ag]$, $[^am]$, $[^ap]$, doivent-ils être considérés comme distincts les uns des autres? J'hésite à donner des réponses complètes et précises. — L'accord de g et m contre F-p n'est pas rare $(33,10^5; 33,11^8; 34,1^2);$ mais parfois c'est m et p qui semblent plus proches $(36,4^4)$.

Est-il certain que la recension que nous qualifions d'incomplète est devenue telle indépendamment de la volonté de l'auteur, de quelque façon qu'elle se soit manifestée, je n'oserais l'affirmer.

Au manuscrit « hebr. 125 » de la Bayer. Staatsbibl. de Munich m = m a été demandé un spécimen de cette traduction. L'opuscule en remplit les feuillets $63^{r}-70^{v}$: vingt-sept lignes à chaque page, sauf à la dernière, qui compte 39 lignes (1). — Le collationnement avec mon texte arabe a été fait intégralement par l'intermédiaire d'une bonne photographie blanc sur noir, restée à ma disposition.

3. CITATIONS CHEZ LES ÉCRIVAINS HÉBREUX. — Contentons-nous de noter deux observations :

Les passages d'Alfarabi reproduits dans le Commentaire hébreu que Moïse de Narbonne (m. vers 1362) fit sur le Hayy ibn Yaqzân (2), passages examinés par nous dans les fol. 174^r-174^v du manuscrit hebr. 59 de la Staatsbibliothek de Munich, nous ont été peu utiles.

Le Réchit hokmá d'Ibn Falaquera semble signalé indirectement par C. Brockelmann dans l'un des passages qui concernent notre opuscule (3): j'ai parcouru l'ouvrage (4), mais sans profit.

6° Classement généalogique.

Quelques relations entre nos documents paraissent nettes et certaines. D'autres restent dans le vague.

E et H sont des réimpressions de D: voir p. 1x-x.

D ne reçoit son texte que des manuscrits A et B: voir p. Ix.

[aJ], c'est-à-dire cet ancêtre du moderne J que nous avons fait entrevoir p. XIII, n'est identique à aucun de nos manuscrits. — Nous ne savons d'ailleurs à quelle époque il faudrait le placer.

J et L sont apparentés : cf. 3.2° ; 26.4^{35} ; 27.4° ; 29.8° .

J et O le sont aussi: 7,108; etc.

J-L-O sont à rapprocher les uns des autres, car ils ont en propre quelques menues variantes identiques (8,2¹³; 23,9³; 26,3²⁸; 30,1¹⁶) et des omissions de plusieurs mots (24,1⁸; 26,7¹¹).

I est prochement apparenté à L et à O (19,9¹⁸; etc.); mais il ne pourrait, même si la chronologie le permet, être une simple copie de L (13,5⁵; 13,7⁹; 26,3³⁰), ni de O (12,7⁶; 16,4²²).

I-J-L-O sont très souvent d'accord.

המאמר בשכל והמשכיל והמושכל לאבו נצר ... נשלם ספר השכל (i) והמשכיל והמושכל לבו נצר מחמד בן מחמד אלפראבי ...

⁽²⁾ Ils ont été traduits par S. Munk, Mélanges..., p. 406 suiv. — Le commentaire aurait été achevé en 1349 (voir ibid., p. 504, n. 1).

⁽³⁾ Geschichte der Arabischen Litteratur, Erster Supplementband (Leiden, E. J. Brill, 1937), p. 377, l. 12. — Le nº 4... de intellectu... (p. 377,9) est identique au nº 4. R. fi'l-'Aql (p. 377,15), dont il est séparé accidentellement par le nº 3. 'L'yûn al-masâ'il (p. 377,13).

⁽⁴⁾ Dans l'édition du Dr. phil. Moritz David (Berlin, M. Poppelauer, 1902).

notre opuscule (1). Le feuillet 151 est en parchemin, les autres en papier; mais l'écriture ne semble pas différer. Dimensions : 20×14 cm. dont 16×10 cm. environ pour la partie écrite, avec 27 lignes par page. Aucune date n'est fournie pour cette pièce par le Catalogue (2). — J'ai collationné intégralement mon texte avec ce manuscrit, ou plutôt avec une bonne photographie blanc sur noir qui a été à ma disposition tout le long de mon travail.

B. Paraphrase de Yeda'yan ou הדלת בחם. Cette traduction, ou, plus exactement, cette paraphrase, rédigée par Iedaïa Penini (c. 1270-c.1340) de Béziers, a été signalée depuis longtemps: par J. Goldenthal (1815-1868) identifiant à demi le manuscrit XXXII/123 de Vienne (3) et par S. Munk identifiant le manuscrit hébreu nº 984 (Or. 119), 1º de Paris (4). Elle remonterait aux premières années du XIVe siècle; et, bien que Mor. Steinschneider et Ad. Neubauer - Ern. Renan ne s'entendent pas sur la date exacte, elle se placerait entre la traduction hébraïque anonyme dont nous venons de parler et celle de Calonymos ben Calonymos (5).

C'est l'exemplaire de Paris, le manuscrit hébr. 984 (Or. 119), 1° de la Bibliothèque Nationale [=k] qui a été examiné, par l'intermédiaire d'une bonne photographie blanc sur noir. Il n'est pas daté. Le Catalogue (p. 175) le fait remonter au XVe siècle. Dans ce « volume in 4° de 94 feuillets, d'une très belle écriture rabbinique espagnole ou plutôt provençale » (6) le petit traité occupe les 21 premiers feuillets (+ les 2 premiers mots de 22°), soit environ 1050 lignes ou 10.000 mots. Le nom d'Alfarabi n'y paraît pas; mais c'est bien son opuscule que paraphrase Yeda'yah, directement ou indirectement. — Nous avons identifié à l'aide de l'arabe les passages qui semblent être un écho du texte d'Alfarabi, car rien ne les distingue. Malgré que leur autorité soit encore plus faible que celle d'une simple traduction, ils apportent, çà et là, un témoignage qui n'est pas à dédaigner (7).

L'exemplaire viennois de la paraphrase, tel, du moins, qu'il est décrit par Goldenthal, n'est pas absolument identique au manuscrit de Paris, bien que l'identité foncière soit certaine. Mais nous avous jugé inutile à notre but d'examiner davantage cette paraphrase.

C. Traduction de Calonymos ben-Calonymos. Cette nouvelle traduction hébraïque, faite par le grand traducteur juif, fut achevée le 9 Nisan 5074 (27 Avril 1314) en Provence (8).

ספר השכל והמושכלות לאבו נצר אלפארבי ... נשלם ספר השכל (1) והמשכיל והמושכל לאבונצר

⁽²⁾ Catalogues des manuscrits hébreux et samaritains de la Bibliothèque impériale (Paris, 1866), p. 21.

⁽³⁾ Die neuerworbenen handschriftlichen hebräischen Werke der k.k. Hofbibliothek zu Wien (Wien, 1851), p. 55-57.

⁽⁴⁾ Mélanges de Philosophie juive et arabe (Paris, 1859), p. 350, n. 2 et p. 496. — S. Munk renvoie à la notice qu'il a donnée du manuscrit dans les Archives israélites, ann. 1847, p. 67 et suiv.

⁽⁵⁾ Voir l'Histoire littéraire de la France, t. XXXI (1893), p. 394 et p. 430.

⁽⁶⁾ Hist. litt. de la France, t. XXXI, p. 393.

⁽⁷⁾ La paraphrase semble dépendre, au moins en partie, immédiatement de l'arabe, comme en témoigne le nom propre מעאררה (p.5.813), absent de m et .p

⁽⁸⁾ Histoire littér. de la France, t. XXXI (1893), p. 429.

- 2º Manuscrits. L'Apparat critique de l'édition Gilson (g^*) nous g^* fait connaître le texte de sept manuscrits latins, choisis entre dix (1). Nous nous contentons de les désigner par le sigle global g^* .
- 3º AUTRES DOCUMENTS LATINS? Existait-il, au Moyen âge, une traduction latine autre que la précédente? Nous n'avons pas fait d'enquête nouvelle.

Les citations de l'opuscule faites par les Scolastiques révèlent-elles une documentation rejoignant l'arabe par une autre voie que la traduction latine connue ? Nous n'avons rien rencontré qui nous le fasse conjecturer.

5º Versions hébraïques.

Plusieurs traductions du Fi'l-'Aql, faites en hébreu dès le Moyen age, sont d'autant plus utiles qu'elles sont complètes.

- 1. Édition Rosenstein. En 1858 « un jeune rabbin allemand, M. Michael Rosenstein, a publié, comme thèse de doctorat la version hébraïque de cet opuscule, accompagnée d'une traduction latine et de quelques notes : Abû-Nassr Alfarabii de intellectu intellectisque commentatio, etc. Breslau, 1858, in-80 ». C'est en ces termes que s'exprimait S. Munk dans une note de son édition du Guide des Égarés de Maïmonide, t. II (1861), p. 139. Cet imprimé étant qualifié de très rare, j'ai cru inutile de me mettre en frais pour le consulter, car, à en juger par les appréciations recueillies çà et là, il ne m'aurait pas dispensé de recourir, comme je l'ai fait, aux manuscrits hébraïques eux-mêmes; et, d'autre part, son apport le plus précieux m'était connu par les publications de Dieterici et de Gilson-Massignon (voir p. xxi-xxii).
- 2. Manuscrits. A. Traduction hébraïque anonyme. La traduction hébraïque que l'on a attribuée parfois à Samuel ibn Tibbon (c. 1150-1230), mais que les meilleurs bibliographes juis considèrent comme anonyme, fut faite vraisemblablement dans le courant du XIIIe siècle (2). Elle est conservée dans plusieurs manuscrits, dont le plus connu est le « hébr. 185 » (a.f.110), 9° de Paris.

Dans ce manuscrit « hébr. 185 » de la Bibliothèque Nationale p de Paris [= p], les cinq derniers feuillets, 151^r à 155^v, contiennent

⁽¹⁾ Les sept manuscrits utilisés sont les suivants: — C: Paris, B.N., lat. 16159, f° 289v et suiv. — D: Paris, B.N., lat. 6443, f° 197v et suiv. (XIV° s.). — E: Paris, B.N., lat. 6325, f° 230v et suiv. — F: Paris, B.N., lat. 8802, f° 74r-78v. (XIII° siècle). Parchemin, relié en cuir avec fermoirs: 11×18,5 centimètres. Sur le plat, armes du chevalier d'Igby... [C'est le texte de F que reproduit, en principe, l'édition]. — G: Munich, 8001, f° 121r-123r (XIV° s.). — H: [? — probablement: Munich, Staatsbibl., 317, fol. 170..., manuscrit cité par G. Théry, O.P., op. cit., p. 40, n. 2 et p. 70]. — V: Vatican, lat. 2186, f° 74v-76v. — Les trois manuscrits jugés trop défectueux pour n'être pas laissés de côté sont: A: Paris, B.N., lat. 16602 (XIII° s.), f° 107r-110v. — B: Paris, B.N., lat. 16613, f° 90v-96v (XIII° s.). — I: Escorial, h. II,1, f° 196v-197v (XIII°-XIV° siècles).

⁽²⁾ Al-Farabi (Alpharabius), des Arabischen Philosophen Leben und Schriften von Moritz Steinschneider (= Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pélersbourg, VII. Série. T. XIII, n. 4, St.-Pétersbourg, 1869), p. 91.

d'un volume incunable des Œuvres d'Avicenne auquel on assigne généralement la date 1495 et dont le contenu ressemble à celui qui a été imprimé en 1508. — Mais, d'après les données du Gesamtkatalog der Wiegendrucke, t. II (Leipzig, 1926), col. 1, s.v. « Alfarabius », c'est au volume daté de 1508 qu'appartiendrait la première édition latine de notre opuscule.

- 2. La même remarque vaut pour un autre volume, qui serait semblable au précédent, et auquel on assigne généralement la date 1500.
- 3. La première édition de l'opuscule d'Alfarabi serait donc dans le volume intitulé « Avicenne perhypatetici philosophi : ac medicorum facile primi opera in lucem redacta : ac nuper quantum ars niti potuit per canonicos emendata... Uenetiis mandato ac sumptibus heredum nobilis viri dni Octauiani Scoti... anno octavo. supra Millesimum quinquiesque centesimum. Per Bonetum Locatellum Bergomensem presbyt. Amen. » Dans le frontispice, de suite après «De intelligentiis» [d'Avicenne], on lit le titre «Alpharabius de intelligentiis» (1). Mais au fol. 68°a : «Incipit liber Alpharabij de intellectu. Nomen intellectus...»; puis, fol. 69°b : «... preter intentionem nostram. Explicit liber Alpharabij de intellectu et intellecto ».
- 4. Du texte de l'édition précédente nous avons comparé avec l'arabe les longs extraits publiés par le R. Père G. Théry, O.P., dans la publication suivante : Autour du décret de 1210 : II. Alexandre d'Aphrodise ; Aperçu sur l'influence de sa noétique = Bibliothèque thomiste, t. VII (Le Saulchoir, Kain, Belgique, 1926), p. 37-39. Quelques lectures particulières ont été relevées dans ces extraits [= t]; mais rien qui indiquât la nécessité d'une étude directe des éditions anciennes pour qui dispose de l'édition Gilson (2), dont nous parlerons bientôt.
 - 5. ALPHARABII, VETUSTISSIMI ARISTOTELIS INTERPRETIS Opera omnia quæ, latina lingua conscripta, reperiri potuerunt. Ex antiquissimis Manuscriptis eruta Studio et opera Guilielmi Camerarii Scoti, Fintræi, Sacræ Theologiæ Professoris, Iuris Canonici Doctoris, &c. (Parisiis apud Dionysium Moreav, viâ Iacobæâ sub Salamandra, m. dc.xxxviii). L'Avis au Lecteur mentionne l'édition parue dans les Œuvres d'Avicenne. Le texte n'est pas divisé en chapitres.
- B. Édition Gilson: « Le Texte latin médiéval du De intellectu d'Alfarabi» = Appendice I (p. 108-141) d'une étude intitulée: Les Sources gréco-arabes de l'Augustinisme avicennisant, par Et. Gilson » (3). Le texte [=g]est établi d'après les meilleurs manuscrits, dont nous donnerons la liste p. xvii. Les lignes sont numérotées de 1 à 400 (4). Le collationnement intégral avec l'arabe a été fait par nous; et plusieurs fois le latin nous a révélé des leçons qui devaient être adoptées.

⁽¹⁾ Dans les éditions imprimées d'auteurs scolastiques on rencontre des références au « De intelligentiis » d'Alfarabi.

⁽²⁾ L'édition Gilson n'admet, dans l'Apparat, que les variantes de manuscrits.

⁽³⁾ Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen âge, dirigées par Et. Gilson, Professeur à la Sorbonne, et G. Théry, O.P., Docteur en théologie : Extrait du t. IV, p. 5-149 (Paris, J. Vrin, 1930). — Nous aurons à signaler plus loin (Notice, II,7) la traduction française (p.126-141) jointe au texte latin.

⁽⁴⁾ Nous indiquons, à la fin de chacun des titres de l'Apparat, quelles lignes de l'édition Gilson correspondent au contenu de chaque page de la nôtre.

30 Témoins indirects arabes.

Une courte citation textuelle est faite par le philosophe juif de langue arabe Maimonide (m.1204) dans son célèbre ouvrage Dalālat alhā'irin ou « Guide des Égarés », IIe P., ch. 18 (1). Elle nous a paru d'autant plus intéressante qu'elle est prise à la partie qui fait défaut dans la grande majorité de nos exemplaires arabes de l'opuscule : voir p. 32.9. — Quant à la citation faite au ch. LXXIII de la Prem. Partie (2), elle n'est pas littérale, mais confirme utilement la présence de certains mots p. 8,2 ou p. 12,2.

Le philosophe iranien de langue arabe Şadr ad-dīn aš-Šīrāziy s (m. vers 1640) avait sous les veux un exemplaire du Fi'l-'Aql d'Alfarabi lorsqu'il rédigeait le chapitre sur les مماني المقل dans son grand ouvrage qui est vulgairement dénommé Al-Asfar al-arbacat (3). Les citations textuelles (4) faites par Aš-Śīrāziy [= s] équivalent à un tiers de l'opuscule. Leur collationnement fait dans l'édition lithographiée de Téhéran (12/8/2 H./1865) a été un utile contrôle de notre texte. Malheureusement je n'ai rien vu qui paraisse provenir d'une recension autre que la recension la plus courte.

Traduction latine médiévale.

Une traduction latine de l'opuscule d'Alfarabi fut faite de bonne heure, car plusieurs des manuscrits qui la contiennent remontent aux XIVe et XIIIe siècles. Le nom de son auteur n'est pas connu avec certitude, d'après les conclusions de la dernière enquête (5). Quoi qu'il en soit, et abstraction faite du but particulier de la Bibliotheca arabica Scholasticorum, elle a pour nous une grande importance, soit à cause de son ancienneté, soit parce que, contrairement à la plupart des manuscrits arabes, elle a conservé les dernières pages de l'opuscule.

1. IMPRIMÉS. — A. Éditions anciennes: 1. — L'édition princeps existerait, à en croire de nombreux bibliographes, dans les exemplaires complets

⁽¹⁾ Edition de S. Munk, t. II (Paris, 1861), f. 37, 10-13 = traduction, p.139.

⁽²⁾ Ibid., t. I, f. 113,1-3=t. I, p. 404 de la traduction.

⁽³⁾ الحكمة المتعالية فى الاسفار المقلية ou الحكمة المتعالية فى المسائل الربوبية (3) Vers la fin du premier volume (où il n'y a plus de foliotation): à la 25° page à partir de la fin, et aux suivantes.

⁽⁵⁾ H. BÉDORET, S. J., Les premières traductions tolédanes de philosophie: Œuvres d'Alfarabi (Extrait de la Revue Néoscolastique de Philosophie, t. XLI, Févr. 1938, Louvain), p. 97.

20×8 cm. pour la partie écrite. Il n'était pas encore folioté quand je l'ai eu entre les mains. L'opuscule (1) y occupe les feuillets [26^v à 29^r] avec 29 ou 30 lignes par page. Écriture médiocre. Achevé au mois de Goumādā Ier 1040 H. [Déc. 1630] par un nommé ... محمد مسر الشجاع. — J'ai eu à ma disposition, tout le long de mon travail, de bonnes photographies blanc sur noir.

- La copie dont les bibliographes signalent depuis longtemps l'existence à la Bibliothèque Ragip Pacha [= R] à Stamboul, n'est pas dans le manuscrit n° 1482, comme on l'écrit couramment, sur la foi du dernier Catalogue imprimé de la Bibliothèque (1310 H.), mais dans le n° 1461. Elle y occupe un total de 140 lignes, aux feuillets 186^r-189^r. Format 17×13 cm. environ, dont 13×8 cm. pour la partie écrite. Il n'y a pas de date; mais la copie remonte bien au XVIe ou XVe siècle (2). Écriture relativement fine, mi-nashiy mi-ta qīq, où il manque des points diacritiques assez importants. Çà et là sont des grattages. Parmi les notes marginales corrigeant ou complétant le texte, plusieurs R* sont moins anciennes [=R*]. Cet exemplaire a été intégralement collationné avec H puis avec les résultats du collationnement H-F.
 - A la Bibliothèque du Parlement de l'Iran, à Téhéran [=T], le volume manuscrit n° 9014, décrit sous le n° 634 du Catalogue (3), contient, comme deuxième pièce (p. 2-4) une copie de notre opuscule (4). Ce recueil, qui compte 184 feuillets et 42 pièces, serait daté de 1043 H. [1633-1634]. Dimensions: 31×18 cm. Écriture بنتماية, que le calligraphe dirige en divers sens (5). Mon texte était déjà en épreuves typographiques lorsque, grâce à la complaisance de Monsieur le Directeur de la Bibliothèque, j'ai pu étudier ce manuscrit, par l'intermédiaire de photographies 18×13 qui sont très nettes. Toutes les leçons jugées utiles à connaître ont pu être insérées dans l'Apparat.

مقالة فى معانى المقل للحكير الفيلسوف المالم الثانى إلى نصر الفرابى رحمه الله ... فى كتاب (1) النفس لمب فى اول الظهر ...

مقاله فى المقل من بالمقابه (مقاله فى المقل للشيخ ابى نصر الغارابي avec Titre marginal) (2) النفس ايضا . بهت المقاله والحمد لواهب الخير والعاصير عن اسير المقل ... فى كتابه (في الله والعامر على سيد البيانه واكرم امائه وعلى اله واولاده واشياعه

فهرست كتابخانه مجلس شوراى ملّى . تاليف يوسف اعتصامى (اعتصام الملك السابق) . (3) مطبوعات كتابخانه - جلد دوم . طهران . ١٣١١ . مطبوعاً مجلس

يسم الله ... مقالة في العقل للحكيم العاصل الكامل الي نصر الفارابي ... النفس ايضا سم ... (4)

⁽⁵⁾ A la page 2, les douze premières lignes, qui terminent la première pièce, montaient obliquement de droite à gauche. Puis, les _9 lignes de la seconde pièce, qui est notre opuscule, sont inclinées de droite à gauche, faisant un angle d'environ 50° avec le bord inférieur de la page. A la page 3 (37 lignes) c'est la montée de droite à gauche qui est reprise, suivant un angle d'environ 25°; et de même à la page 4, dont la 27° ligne contient la clausule de la maqûlat.

texte imprimé » (1). — Le manuscrit a été étudié autant et plus qu'il ne le méritait.

Le modèle de J (ou l'un de ses ancêtres ?) que nous appellerons *J était en [*J] mauvais état, car on voit en J, une dizaine de fois, la rubrique کذا فی الاصل بیاض ou simplement ایک . Ses feuillets faisaient très probablement partie d'un recueil; et l'un d'eux était déplacé, car en J, dans les lignes 19,6-24,7 s'intercale un texte matériellement confondu avec celui du Fi'l-'Aql (2), mais ne lui appartenant pas : ce sont les trente-huit lignes 166,3-168,3 de l'édition Dieterici de la Théologie d'Aristote (3). Dans *J notre opuscule était donc probablement copié à la suite de cet ouvrage (4).

Le British Museum de Londres possède un second exemplaire L arabe [= L], qui est la 19° pièce (fol. 232°-237° de la foliotation faite au crayon en chiffres européens) du recueil Add. 16,660, décrit sous le n° 980 du Catalogue (5). Le volume est copié en écriture appelée ta liq par le Catalogue, et remonte, semble-t-il, au XVII° siècle. Les pages mesurent un peu plus de 22×12 cm., dont 17×8 cm. pour la partie écrite, avec 22 lignes. — Mr L. Massignon (6), à qui C. van Arendonk avait signalé cet exemplaire, en a examiné la fin, identique à celle de l'édition Dieterici, et il en a relevé cinq ou six variantes [= L]. Béné- L ficiant à mon tour du renseignement, j'ai collationné avec mon texte le manuscrit L (7) par l'intermédiaire de bonnes photographies blanc sur noir.

Le manuscrit Arab. d. 84 de la Bodléienne d'Oxford contient aussi O notre maqālat [=O]. De ce recueil les pages mesurent 26×14 cm., dont

⁽¹⁾ Catalogue raisonné des Manuscrits de la Bibliothèque Orientale. IV. Philosophie et Écriture Sainte (Mélanges de l'Université Saint-Joseph, tome X, fasc. 5), p. 233=129.

⁽³⁾ كتاب أثولوجيا ارسطاطاليس وهو القول على الربواية. Die sogenannte Theologie des Aristoteles aus arabischen Handschriften zum ersten Mal herausgegeben von Dr. Fr. Dieterici, Professor an der Universitaet Berlin (Leipzig, J. C. Hinrichs' sche Buchh., 1882). — Le texte se termine p. 170,18; la liste des chapitres, p. 180,16.

⁽⁴⁾ Comme le R. Père L. Cheikho rapporta également de Bombay une copie de la « Théodicée d'Aristote » (man. nº 337=700 de la Bibliothèque Orientale de l'U.S.J.), il y avait lieu de se demander si une lacune, ou même des passages de l'opuscule d'Alfarabi, n'y prendraient pas la place des lignes indûment placées dans le كتاب العقل, d'autant plus que les deux manuscrits ont un certain air de parenté. La réponse est négative.

⁽⁵⁾ Catalogus codicum manuscriptorum orientalium qui in Museo Britannico asservantur. Pars secunda, codices arabicos amplectens. Supplementum (Londres, 1871), p. 451-453.

⁽⁶⁾ Dans les Notes que nous mentionnerons plus loin (Notice, II,7).

بسير الله ... قال ... في كتابه : Il n'y a de titre spécial ni au début ni à la fin (7) في النفس تمت الرسالة في يوم شنبه

Je me suis dispensé d'en faire une étude personnelle. Je désignerai par la petite capitale B les leçons prises à l'Apparat de l'édition de Dieterici ou au Catalogue de W. Ahlwardt.

L'exemplaire que possède la Bibliothèque Fatih [= F], à Stamboul, à la fin du recueil manuscrit n° 5316, est relativement ancien. Il n'est pas daté; mais une autre pièce du recueil, copiée par la même main, porte la date de Ram. 590 [=1194]. L'opuscule occupe neuf feuillets (1), mesurant 20×14 cm. dont 16×11 environ pour la partie écrite. Il y a régulièrement 15 lignes par page; mais une demi-ligne est ajoutée au bas des pages 4°,5°,5°,6°,6°,7°,8°,9°,9°. Écriture nashiy, grosse, où les points diacritiques sont relativement nombreux. — Dans cet exemplaire j'ai enfin constaté la présence de la partie de l'opuscule dont jusqu'ici les traductions médiévales étaient seules à nous révéler l'existence (2). Cette partie inédite a été copiée par moi, et ma copie confrontée avec l'original. Quant au reste, il a été collationné avec l'édition H, puis avec les résultats du collationnement H-R.

A la Bibliothèque de l'India Office de Londres, dans le volume « Arabic MSS 3832 » est un exemplaire de notre opuscule [= I] en écriture persane élégante, occupant les feuillets 222^r-226^r (3). Dimensions des pages : 28×15 cm.; dimensions des filets bleus, dorés, encadrant les 21 lignes de chaque page : environ 19×8 cm. Foliotation en chiffres modernes européens. La copie a été faite au XIe siècle de l'Hégire, XVIIe de l'ère chrétienne, à en juger par les dates que portent quelques pièces du recueil, par exemple : la date 1043 H. [1633-1634] au fol. 309^r. — J'ai collationné ce manuscrit avec mon texte par l'intermédiaire de bonnes photographies.

A Beyrouth, est un exemplaire manuscrit (4) appartenant à la Bibliothèque Orientale de l'Université Saint-Joseph [= J]. Anciennement coté 764, il a été placé sous le n° 386 par le R. Père Louis Cheikho (1859-1927), qui le décrit ainsi dans la partie du Catalogue qu'il publia en 1925 : « Papier indien fort,... Hauteur 26 cm.; largeur 17 cm.; 34 pages à 9 lignes très espacées. Écriture nashī élégante avec encres noire et rouge. XIXe siècle... Notre Ms acheté à Bombay en 1895 est une copie récente qui fournit quelques variantes utiles au

⁽¹⁾ Il n'y a pas de titre au début; mais à la fin on lit كملت رساله الى نصر العاراني في العقل والحمد لله وحده وصلواته على محمد الذي واله

⁽²⁾ Voir page 30,2-3. — Rien, dans F, ne laisse soupçonner qu'une interruption ou solution de continuité se soit produite. Les mots وفى ما مضى se trouvent à l'intérieur d'une ligne et aucun signe de ponctuation ne les précède.

مقاله معانى المقل للحكير الفيلسوف المعلم الثانى الشيخ الى نصر . بسهر الله ... ارسطو فى كتاب (3) النفس بهر عالمعر

كتاب المقل للفارابي نسخه اصل لمياب ... في كتاب النفس تمت الرسالة بمون الله المزيز (4)

sants. Mr Louis Massignon, l'ayant comparée avec le texte de Dieterici, la qualifie de contrefaçon (1). Je ne m'en suis pas occupé davantage.

6. — Une autre accusation de plagiat semble faite par le Père L. Cheikho dans sa Revue *Al-Machriq*, t. XI (Beyrouth, 1908), p. 438. Mais je doute qu'elle concerne notre opuscule.

2º Manuscrits arabes.

Les manuscrits arabes contenant le Fi'l-'Aql sont moins rares qu'on n'était fondé à le croire il y a cinquante ans, et ils sont devenus plus accessibles. Voici ceux dont j'ai eu connaissance.

Le manuscrit arabe Add. 7518. Rich. du British Museum de Lon-A dres [= A], celui que le Catalogue (2) décrit sous le n° 425, et qui est un recueil d'opuscules d'Alfarabi, contient comme première pièce notre maqālat (3). Le début du recueil, de format in-8°, aurait été copié à Ispahan en 1105 H./1694, par ... D'après Dieterici (4), quelques corrections et gloses ont été faites, mais qui ne porteraient ordinairement que sur des cas peu obscurs; le manque de points diacritiques et la forme persane de l'écriture rendraient la lecture souvent douteuse. — Nous nous sommes abstenu d'étudier ce manuscrit autrement qu'à travers l'édition Dieterici (p.ix). C'est pour cela que nous désignons par une petite capitale a les leçons qui lui a sont attribuées.

Dans le recueil manuscrit arabe n° 368 de la collection Landberg, B appartenant à la Preuss. Staatsbibliothek de Berlin [=B], la pièce n° 24 (fol. 117^r-120^v), que le Catalogue de W. Ahlwardt (5) décrit sous le n° 5339, est notre opuscule (6). Les pages pleines comptent 23 lignes, et chaque feuillet mesure 18×13 cm., dont 14×10 pour la partie écrite. Le manuscrit est dans un assez mauvais état, et l'écriture sans netteté. Il serait du IXe siècle de l'Hégire, XVe de l'ère chrétienne. — Dieterici a utilisé ce manuscrit, dont il note lui aussi, à propos d'une autre pièce, la médiocrité (7), et qu'il appelle b pour notre opuscule (8).

⁽¹⁾ Dans les « Notes » dont nous parlerons plus loin (Notice, II,7).

⁽²⁾ Catalogus codicum manuscriptorum orientalium qui in Museo Britannico asservantur. Pars secunda, cod. arab. amplectens, 2ªp. (Londres, 1852), p. 204.

متالة في مماني المتل (3)

⁽⁴⁾ Op. cit., p. xxvi-xxvii.

⁽⁵⁾ Die Handschriften-Verzeichnisse der Koeniglichen Bibliothek zu Berlin, Sechszehnter Band: Verzeichniss der Arabischen Handschriften von W. Ahlwardt, Vierter Band (Berlin, 1892), p. 546.

مثالة فى المتل للحكسر الناضل الكامل إلى نصر الفارابي قدس سره اسر المتل ... تمت المثالة (6) والحمد لواهب الخير والماصر عن الضلالة

⁽⁷⁾ Op. cit., p. xxxv.

⁽⁸⁾ *Ibid.*, p. xxxII.

pages, avec 23 lignes de 90 mill. par page. Notre opuscule occupe les pages 5,8 à 15,5 de la dernière série : au total, 227 lignes (1).

En ce qui concerne notre opuscule, cette impression égyptienne n'est qu'un plagiat de l'édition de Dieterici. Dans mon Apparat, néanmoins, j'ai noté, çà et là, la manière dont elle s'écarte du texte de Dieterici ou le reproduit.

3. — Autre recueil, facilement confondu avec le précédent : هذا كتاب الجمم بين رأيى الحكيمين افلاطون الإلاهي وأرسطوطاليس للشيخ الامام الملتب بالعلم التاب المامي الثاني ألى النصر الفاراني – وهو يحتوى على ثمانية رسائل – طبع على ننتة الحاج عبد الرحير المكاوى الثاني ألى النصر الفاراني – وهو يحتوى على ثمانية رسائل – طبع على ننتة الحاج عبد الرحير المكاوى — Dans ce volume de 103 pages, dont chacune contient 24 lignes de 100 millim., notre opuscule occupe les pages 34,21-22 à 43,9 : au total, 203 lignes (2).

Cet imprimé reproduit, p. 103, un avis relatif à une pagination qui n'est pas la sienne, et qu'on lisait dans notre n° 2, p. 84, où il a sa raison d'être. Inutile d'insister.

- 4. Troisième réimpression égyptienne, portant le même millésime que les précédentes et qualifiée, elle aussi, de « première عليه »: المجموء للمعلم الثانى فيلسوف الاسلام أبى نصر محمد بن محمد بن طرخان بن أوزلتم القارانى. المجموء للمعلم الثانى فيلسوف الاسلام أبى نصر العدي العلى على فصوص الحكم لأبى نصر الغاراني المذكور ضاعف ويليه نصوص الكلم للسيد محمد بدر الدين الحلبي على فصوص الحكم لأبى نصر الغاراني المذكور ضاعف الله أبين الخانجي وأخيه « حقرق اعادة الطبم مم الشرب والتراجم محفوظ لهم » طبم بمطبعة السماده أمين الخانجي وأخيه « حقرق اعادة الطبم مم الشرب والتراجم محفوظ لهم » طبم بمطبعة السماعيل ومحد اسماعيل ومحد و 2+32+176 pp. (3). Notre opuscule y occupe les pages 45-56, soit 230 lignes de 89 mill. à raison de 20 lignes par page (4).
- H C'est cette édition, dont l'Avant-propos est signé par Mouḥammad Amīn al-Ḥānģiy, que j'ai prise comme spécimen du texte aujourd'hui vulgarisé [=H]. Il est bien identique à celui de D, sauf quelques variantes sans portée (5).
 - 5. -- Une autre réimpression, faite « au Caire... en 1327-1909 à la librairie Sûq 'Ukâz (kilâb al jam', 8 rasâ'il, pp. 34-43) », a été signalée par des arabi-

متانة في معانى المعلم الثانى الثانى الثانى السر المقل ... في كتاب النفس ايضا . تبت المثالة (1) والحبد الله والحبد الله

متالة في معانى المتل للمعلم الثانى الناراني ، اسر النعل (!) ... في كتاب النفس ايضا ، تمت (2) المتالة والحمد لله

⁽³⁾ Deux exemplaires que j'ai eus entre les mains portaient sur la couver-مجموعه فلسفة الى تصر الفاراني. ويليها فصوص المحكر للمؤلف مشروحة : معلومة على صبيح المؤلف مشرحا جليلا – يباء بمكتبة محمود على صبيح : واخيه محمد، بميدان الازهر بمصر – مطبعة الاتحاد المصرى حجر وحروف بشارء المقادين بالغورية بمصر

[•] تالة في معانى العقل للمعلم الثانى الغاراني . اسر العقل ... في كتاب النفس ايضا . تمت المتالة (4) والحمد لواهب الخير والعاصر عن الضلالة . تر متالة العقل ويليها ...

⁽⁵⁾ Dans notre Apparat l'édition Dieterici ne sera guère mentionnée qu'à travers cette réimpression.

traités, tandis que les additions ou explications risquent de trop restreindre sa portée — ce qui apparaît mieux maintenant que nous possédons le texte arabe intégral.

Quant au mot que nous mettons en tête du titre, on pourrait tout aussi bien adopter à sa place le mot vu, que l'on trouve dans les éditions arabes, dans des manuscrits arabes, et dans des citations (1). Peut-être même est-il celui qui convient le mieux dans un recueil. Mais ici l'appellation *Risâlat* paraît préférable, si on ne lui donne pas un sens trop rigide. Et d'ailleurs c'est elle que l'on trouve en F (voir p. 36,7) qui est notre seul exemplaire arabe de la recension complète.

II. — DOCUMENTATION SUR LE TEXTE.

1º Éditions arabes.

1. — L'édition princeps [=D] est due à l'orientaliste allemand D Friedrich Dieterici, qui l'incorpora dans un recueil :

Alfārābī's philosophische Abhandlungen aus Londoner, Leidener und Berliner Handschriften. Herausgegeben von Dr. Friedrich Dieterici, Professor an der Universitaet Berlin (Leiden, E. J. Brill, 1890). אאנוא אואר הוא pages. — Le recueil a reçu de l'éditeur le titre arabe suivant, sous lequel il figure dans plusieurs bibliographies: الشرة المرضة المرضة إلى بعض الرسالات النارابية et la date indiquée à la fin du texte arabe est 1889.

Notre opuscule, qui est la 3me pièce (2), occupe 222 lignes, aux pages ra—La (3). L'appareil critique, placé aux pages xxxII-xxxIII, indique les variantes des deux manuscrits qui sont à la base de l'édition: a = le « Cod. Brit. Mus. 425 », et b = le « Cod. Berol. Landberg 368»; ainsi que les lectures c, dues à l'initiative de l'éditeur.

— Nous avons relevé ces variantes a et b, appelées par nous a et b (voir a), ainsi que les modifications faites par Dieterici. Cf. a, a, a, a. 5.

عدا كتاب البيم بين رأيى الحكيمين : E حدا كتاب البيم بين رأيى الحكيمين : E كتاب البيم بين رأيى الحكيمين : 2. — Recueil imprimé en Égypte [= E] وهو يحتوى على أفلاطون الالاهي وأرسطوطاليس للشيخ الامام الملتب بالمالي الثاني أبي نصر النارابي – وهو يحتوى على ثهائية رسائل – طبم على ننتة ماتزمه الشيخ محمد حجازى – الطبعة الاولى ، سنة ١٣٢٥ هـ-١٩٠٧ مركانية رسائل – طبم على ننتة ماتزمه الشيخ محمد حجازي – الطبعة الاولى ، سنة ١٣٠٥ هـ-١٩٠٧ مركانية محمد اسماعيل

⁽¹⁾ Citant littéralement dans son « Guide des égarés », IIe P., ch. 18, un passage de notre opuscule, Maïmonide l'appelle maqâlat [d'Alfarabi] fi'l-'Aql: t. II, p. 37',11 de l'édition S. Μυκκ (Paris, 1861).

مقالة في معانى المقل للمعلم الثانى الفارابي . اسم المقل ... في كتاب النفس ايضاً . تمت (2) المقالة والحمد لواهب الخير والعاصر عن الضلالة

⁽³⁾ Nous indiquerons, au début de chacun des titres de notre Apparat, à quelles pages et lignes de cette édition correspond chaque page de la nôtre.

6° Le Titre. — L'opuscule reçut-il de son auteur un nom spécial? On pourrait en douter. Il n'y a concordance, en effet, dans la tradition manuscrite, ni entre l'arabe et l'hébreu, ou entre l'arabe et le latin, ni à l'intérieur d'aucune des trois séries de documents.

Dieterici a choisi l'appellation متات في مانى المتل qui lui a été fournie par le manuscrit A, et que nous retrouvons dans O et, à peu près équivalemment, dans I. Elle a l'avantage d'être plus explicite que le simple titre متات que Dieterici avait lu dans le manuscrit B, et qui est également dans nos manuscrits R et T. Mais elle semble, à cause de cela, être moins primitive. D'autre part, ni L ni F ne portent de titre en tête de l'opuscule. Il y a donc lieu d'hésiter.

Chez les Latins, un nom assez habituellement écrit est celui de De intellectu et intellecto. C'est celui de l'édition Gilson. Mais les variantes « De intellectu » et « De multiplici accepcione intellectus » sont notées dans l'Apparat critique — sans parler d'un titre « De intelligentiis » qui se lit dans le volume de 1508 où est publiée l'édition princeps. On ne pourrait donc affirmer avec certitude que l'exemplaire arabe du traducteur ait porté tel ou tel titre.

Dans les traductions hébraïques l'unanimité fait également défaut. Rendus littéralement en arabe, les mots hébreux par lesquels est désigné l'opuscule dans notre manuscrit p seraient בשוף المقل والمقرلات (au début) ou كتاب المقل والمقرل (dans la clausule). D'après notre manuscrit m, qui contient une traduction différente, on parlerait de nanuscrit m, qui contient une traduction différente, on parlerait de paraphrase de Iedaïa, le plus sûr résultat de son témoignage est que le titre arabe était peu explicite.

Le titre فالمتل والمتول, qui n'a pour lui aucun de nos exemplaires arabes, mais serait autorisé par des exemplaires de traductions médiévales, se lit chez des écrivains arabes ou arabisants : chez Casiri (1), chez Fr. Dieterici (2), et dans l'édition arabe de l'Encyclopédie de l'Islam (3). Mais chaque fois nous avons des motifs de considérer والمتر comme une addition secondaire. Ainsi Casiri et Dieterici reproduisent la notice d'Al-Qiftiy. Or, dans l'édition Jul. Lippert (Leipzig, 1903), p. 279,12, on ne trouve que عن عام sans variante; et d'ailleurs Dieterici note, p. xxxix, que والمترل est une conjecture de lui. Quant à l'adaptation arabe de l'Encyclopédie de l'Islam, elle traduit les mots « sur l'Intelligence et l'Intelligible » du B. Carra de Vaux, auteur de l'article original farabi (al-), t. II, p. 57 b.

Nous adoptons le titre le plus bref, et, somme toute, le mieux attesté par les documents : ف المتن . A lui seul, il domine l'ensemble des sujets

⁽¹⁾ Bibliotheca Arabico-Hispana Escurialensis, operâ et studio Michaelis Casiri, Syro-Maronitæ, Presb.,... Tom. prior (Matriti, a. M.DCC.LX.), p. 192,19.

⁽²⁾ ALFARABI'S Philosophische Abhandlungen (Leiden, 1890), p. 117,7.

⁽³⁾ دائرة المارف الاسلامية, t. I (Le Caire, 1352 = 1933), p. 408 a.

par des clausules aussi nettes que possible. Il n'en était pas ainsi dans les éditions précédentes (voir p. v et p. xII, n. 2). Mais la question qui se posait alors ne se pose plus aujourd'hui.

Ce qu'on pourrait se demander, c'est pourquoi la Risālat nous est parvenue sous deux formes inégales, l'une plus courte que l'autre d'un quart (cf. p. 30,2²³). L'hypothèse d'un simple accident serait difficile à exclure. Car Alfarabi, nous dit Ibn Hallikān (1211-1282) ne se servait pas de cahiers pour ses écrits. De là vient, ajoute le biographe, que la plupart de ses œuvres sont courtes, semblables à des notes, et que plusieurs se trouvent incomplètes (1). Cependant, la coupure a très bien pu ne pas être accidentelle. Elle a lieu, en effet, juste avant le début de considérations dont l'absence ne frapperait pas le lecteur ordinaire, bien qu'elles répondent à une question qui a là sa place; et qui, d'un autre côté, peuvent plus facilement heurter l'orthodoxie musulmane. Quoi qu'il en soit, les deux recensions coexistent depuis des siècles (2); et l'on ne trouve, dans les exemplaires arabes, aucune allusion de l'une à l'autre (3).

5° DATE DE COMPOSITION. — Aucune date de composition n'existe dans les manuscrits, arabes ou autres, que j'ai consultés; et aucun détail de rédaction ne semble pouvoir servir de fondement à une conjecture précise, au moins dans l'état actuel de nos connaissances.

Disons cependant que la *risálat* remonte vraisemblablement au milieu de la première moitié du Xe siècle. A cette époque existaient, semble-t-il, les traductions arabes de tous les ouvrages aristotéliciens auxquels elle fait allusion. D'autre part, Alfarabi avait une trentaine d'années en 900, puisqu'il mourut en 950, âgé d'environ quatre-vingts ans. Or, le ton de l'opuscule, qui est plutôt celui d'un maître, l'érudition dont il témoigne, l'assurance avec laquelle il parle des Moutakallimîn, tout cela permet de conjecturer que l'auteur avait dépassé la période de sa jeunesse littéraire. Si l'on nous pressait de hasarder une date approximative, nous répondrions : vers 920-930.

⁽¹⁾ وفيات الاعيان , éd. du Caire (1299 H./1882), t. II, p. 102,8.

⁽²⁾ Lorsqu'Ibn Abî Ouçaybi'at (1203-1270) parle, non pas, comme les autres historiens, d'un simple Fi'l-'Aql, mais de كتاب في المقل صغير كتاب في المقل كبير (t.II, p. 139,9 du كتاب في طبقات الادباء في طبقات الادباء (éd. du Caire, 1299/1882), ne désigneraitil pas les deux formes de l'opuscule ? On peut se le demander.

⁽³⁾ Dans la traduction latine, l'addition « et metaphisica » (p. 30,2²²) pourrait provenir d'un lecteur qui, ne possédant que la recension plus courte, aurait remarqué l'absence de toute mention de la Métaphysique, contrairement à ce que fait attendre le 6me article du pseudo-programme placé au début de la Risâlat. Mais dans le contexte l'on ne voit pas, plus que dans l'arabe, trace de coupure ou de rajustement.

élevé, que je sache, aucune objection sérieuse. Aujourd'hui que l'original est retrouvé nous sommes encore plus à l'aise pour être affirmatif: tout l'opuscule est d'Alfarabi.

2º But et ordonnance de l'opuscule. — Bien que la Risâlat d'Alfarabi n'ait aucun caractère personnel, et que le , qui la termine ne nous oblige pas à la considérer comme une véritable «épître», on croirait volontiers qu'elle répond à des demandes de disciples ou d'admirateurs. En tout cas, le plan est net : démêler ce qu'on entend par le mot 'aql ou « intellect », soit lorsqu'il est employé par telle ou telle catégorie de gens, soit lorsque dans les différentes sciences du corpus aristotélicien, Logique, Éthique, Psychologie, Métaphysique, il reçoit des significations plus ou moins mystérieuses.

On comprend mieux la raison d'être d'une pareille monographie quand on se représente l'embarras où devaient se trouver les premières générations d'intellectuels musulmans, en cet Orient du Xe siècle, où les traductions faisaient confluer tant d'éléments, plus ou moins déformés, de théories disparates. L'on ne peut alors s'empêcher d'admirer chez notre auteur une curiosité philosophique, une initiative de pensée, un souci de précision, que la langue qu'il écrit trahit souvent, mais qui est réel, et que les lecteurs de l'original se doivent de ne pas méconnaître. Malgré tout, la classification adoptée est trop extrinsèque, et l'ordonnance des développements trop rudimentaire.

3º Note sur le sectionnement de l'opuscule. — Dans les éditions et traductions récentes, l'opuscule est divisé et subdivisé en sections qui, de prime abord, semblent bien appartenir à sa structure primitive. Dès les premières lignes, en effet, sont énumérées six acceptions du mot 'aql; et les six parties qui semblent être ainsi annoncées sont distinguées ensuite, dans l'édition DIETERICI et dans les éditions égyptiennes, par des numéros. De plus, quatre subdivisions paraissent annoncées au début de la cinquième partie : celles qui sont ensuite marquées par les traducteurs Dieterici et Gilson.

Malheureusement, ces divisions et subdivisions sont loin de ressortir avec autant de netteté de l'ensemble des manuscrits arabes. En dehors de B, dont dépendent, je m'imagine, les éditions arabes, et dont je ne connais ici le témoignage que par leur intermédiaire, nous ne voyons que R numéroter les divisions principales (1). Quant aux subdivisions, elles ne reçoivent nulle part autant de relief que dans les traductions DIETERICI et GILSON.

4° INTÉGRITÉ ET UNITÉ. — Telle que nous l'éditons, la Risâlat forme un tout complet. Le plan annoncé est réalisé, et la fin marquée

⁽¹⁾ L'un (au moins) des ancêtres de T portait sans doute une numérotation aux mêmes endroits que R, bien que peut-être exprimée disséremment. Car, aux douze endroits où R met une lettre numérale, T a laissé un petit espace vide, lequel n'a été dûment rempli que deux fois : p. 12,41 et p. 24,61.

NOTICE

- I. L'OPUSCULE ET SON AUTEUR. 1. Authenticité. 2. But et ordonnance de l'Opuscule. 3. Note sur son sectionnement. 4. Intégrité et unité. 5. Date de composition. 6. Le Titre.
- II. DOCUMENTATION SUR LE TEXTE. 1. Éditions arabes. 2. Manuscrits arabes. 3. Témoins indirects arabes. 4. Traduction latine médiévale. 5. Versions hébraïques. 6. Classement généalogique. 7. Traductions modernes et Études diverses.
- III. Notre Édition. 1. Plan général. 2. Établissement du texte. 3. L'Apparat. 4. Présentation typographique. 5. Titres courants et Index.

I. - L'Opuscule et son Auteur.

1º AUTHENTICITÉ. — C'est l'Alfarabi de nos Scolastiques du Moyen âge, le Aboū Naṣr Al-Fārābiy des écrivains arabes, qui est l'auteur du de Intellectu car c'est lui qui est désigné par la tradition manuscrite arabe ou hébraïque et aussi, avec une fermeté suffisante, par la tradition latine. Aucun doute sérieux ne m'est venu à l'esprit au cours de mon travail. Nous savons d'ailleurs, par les biographes, qu'Alfarabi composa un écrit, sinon deux (1), traitant de l'Intellect. On éprouvera parfois, il est vrai, quelque difficulté à reconnaître ici la terminologie ou les théories lues dans les éditions actuelles d'autres opuscules attribués à Alfarabi. Mais, ici et là, c'est bien la même manière, les mêmes tendances profondes.

L'authenticité, abstraction faite des divergences de détails, nous la revendiquons pour toutes les parties de l'opuscule, notamment pour les pages 30-36 restées jusqu'ici inédites en leur texte original. En cela, d'ailleurs, nous sommes d'accord avec nos prédécesseurs. Lorsque Fr. Dieterici eut le désagrément de constater que ses manuscrits arabes offraient un texte moins long que celui des traductions médiévales, il n'accusa point celles-ci d'ajouter des pages d'une authenticité douteuse. Au contraire, il compléta sa traduction de l'arabe à l'aide d'une traduction de l'hébreu publiée auparavant par Rosenstein. Après lui, les médiévistes ou les orientalistes qui ont médité les textes, n'ont

⁽¹⁾ Voir plus loin, p. vII, n. 2.

et à Avicenne (m. 1037), il ne peut être négligé. Peut-être même que le succès, sinon l'apparition de certaines théories bizarres, mi-cosmogoniques mi-psychologiques, chez les Arabes, ne se comprend bien que dans des esprits influencés par Alfarabi.

L'original arabe de l'opuscule a été déjà édité, et traduit en allemand, par Friedrich Dieterici (1821-1903). à la mémoire duquel il est juste de rendre ici hommage. Mais, lorsque Mr Etienne Gilson, aujourd'hui professeur au Collège de France, édita, et traduisit en français, il y a huit ans, la version latine médiévale, il eut le regret de constater, avec son collaborateur arabisant Mr Louis Massignon, que l'édition Dieterici était insuffisante. Elle n'est pas assez exacte, en effet, et, qui plus est, elle est incomplète, puisque rien, dans son texte arabe, ne correspond au dernier quart des versions médiévales.

Ayant eu la bonne fortune de découvrir, dans un manuscrit d'une Bibliothèque de Stamboul, un texte arabe intégral, j'ai pensé qu'il devait être publié. Mais il n'était pas digne, malgré l'ancienneté de la copie, d'être reproduit tel quel. Je me suis donc décidé à donner une véritable édition qui, conformément à la méthode de la série arabe de la B.A.S., et sans prétendre ne rien laisser d'incertain, soit assez sûre ou assez documentée pour servir de base à des travaux ultérieurs. Car, dans l'état actuel de nos connaissances sur l'Histoire de la philosophie arabe, la Risâlat mérite, je crois, d'être lue et relue — sauf, naturellement, par ceux qui auraient la naïveté de prendre Alfarabi pour leur véritable « second Maître ».

J'ai le plaisir de pouvoir remercier sans réserve les nombreux Directeurs de Bibliothèques qui ont contribué à faciliter mon travail. Je songe surtout à ceux de l'India Office et du British Museum de Londres, de la Bodléienne d'Oxford et de la Bibliothèque Nationale de Paris, à ceux de différentes Bibliothèques de Stamboul et à celui de la Bibliothèque du Parlement de l'Iran, à Téhéran — sans oublier celui de l'Université Saint-Joseph. à Beyrouth, et celui de la Maison Saint-Louis (Jésuites français) à Jersey.

Beyrouth, ce 10 Septembre 1938.

Maurice Bouyges, S. J.

AVANT-PROPOS

Parmi les écrits philosophiques arabes qui, traduits en latin, circulèrent chez les Scolastiques du Moyen âge, quelques-uns étaient très courts, mais n'en exercèrent pas moins une certaine influence, à une époque donnée, et méritent qu'on leur réserve une place dans la Bibliotheca arabica Scholasticorum. L'un d'eux était l'opuscule d'Alfarabi sur l'Intellect.

Alfarabi, que les Turcs revendiquent avec raison comme l'une des gloires intellectuelles de leur race, et qui, venu de Transoxiane à Bagdad, où des chrétiens furent ses principaux maîtres, puis à Alep, mourut à Damas en 950, était certainement un esprit non vulgaire. Célèbre dans l'Histoire de la musique arabe non moins que dans celle de la philosophie, ce savant méditatif semble avoir été éminemment un théoricien et un classificateur. Bien qu'appartenant à l'une des premières générations qui, dans l'Islam, s'occupèrent des questions agitées dans les milieux quelque peu hellénisés de l'Orient arabe, ou plutôt à cause de cela, il semble être plus rapproché de nous que la plupart de ceux qui révérèrent en lui leur « second Maître » — le premier étant Aristote. Sa dissertation sur le 'Aql est cependant bien orientale.

Écrire un opuscule sur les divers sens du mot 'aql « intellect » était assez heureux, car on trouverait peu de termes arabes qui, tout en restant dans l'usage commun, appartiennent en propre à plus de domaines de la philosophie, et y soient devenus l'expression technique de concepts plus importants. Sans doute le sujet n'était pas nouveau, au X° siècle; mais Alfarabi le traita avec plus d'originalité et de largeur de vue.

Au Moyen âge, cette question de l'Intellect intéressait fort les philosophes dignes de ce nom, chez les Musulmans et les Juifs comme chez les Latins. Aussi, la Risâlat d'Alfarabi semble-t-elle avoir joui d'une certaine vogue dans l'Orient et l'Occident arabe; et fut-elle traduite de bonne heure soit en latin (XII°-XIII° siècle), soit en hébreu (XIII°-XIV° s.). Cependant, comme l'auteur excite la curiosité plus qu'il ne la satisfait, il ne pouvait jouer longtemps un rôle principal. Mais il a joué son rôle; et, replacé à son époque, antérieurement à Averroès (m. 1198)

BIBLIOTHECA ARABICA SCHOLASTICORUM

SÉRIE ARABE

Tome VIII, fasc. I

رسالة في العقل _ بدي نفر محد ب محدالما رابي

ALFARABI

RISALAT FI'L-'AQL

TEXTE ARABE INTÉGRAL

en partie inédit

ÉTABLI PAR

MAURICE BOUYGES, S. J.

58459